

ทำไมผู้หญิงต้องเล่าเรื่องข้าวแกง?

เหตุผลในการศึกษาและความจำเป็น

วิทยานิพนธ์เป็นงานเขียนที่เป็นทางการ โดยธรรมเนียมปฏิบัติต้องเริ่มด้วยการนำเสนอความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่เลือกศึกษาวิจัยนั้นๆ แต่วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้เขียนขอเริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามกับตนเอง ว่าทำไมถึงมีความรู้เรื่องอาหารน้อยเหลือเกิน ทั้งๆ ที่เกิดในครอบครัวที่ทำมาค้าขายเกี่ยวกับอาหาร แม่เป็นเจ้าของ “ร้านนิตา” ขายข้าวแกงมากกว่า 30 ปี ในซอยวัดราชาธิวาส ถนนสามเสน ก่อนถึงหอสมุดแห่งชาติ สีเสิร์ทเทเวศร์ อันเป็นบริเวณก้ำกึ่งระหว่างชุมชนเก่ามีวังโบราณและสถานที่ราชการสำคัญ และชุมชนใหม่ที่มีโรงเรียนเอกชน มหาวิทยาลัย โรงเรียนกวดวิชา และร้านสะดวกซื้อจำนวนมาก มีลูกค้าและผู้คนจำนวนมากยกย่องแม่ของผู้เขียนว่าเป็นผู้ที่มีฝีมือการทำอาหารเป็นเลิศ เปิดขายอาหารเพียง 4-5 ชั่วโมงก็หมดภายในพริบตา เพราะได้รับมรดกความรู้มาจากคุณยายซึ่งเคยเป็นหญิงชาววังที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องอาหารมาจากชนชั้นสูงอีกที และมากกว่าการขาดความรู้เรื่องอาหารแล้ว ผู้เขียนยังสามารถออกมาทำงานนอกบ้าน โดยที่ไม่ต้องรับผิดชอบใดๆ เกี่ยวกับการดูแลบ้าน หรือการต้องคอยหาอาหารให้กับสมาชิกครอบครัวเลย เรียกว่าทำอาหารไม่เป็นเลยด้วยซ้ำ

นอกจากการตั้งคำถามกับตัวเองแล้ว ต้องยอมรับอย่างตรงไปตรงมาว่า ได้รับแรงบันดาลใจศึกษาเรื่องนี้ จาก “ไม้ขีดหม้อข้าว” ที่แม่หยิบมาพาดก้นผู้เขียน เรื่องมีอยู่ว่าตั้งแต่ปีพ.ศ. 2537-2545 ผู้เขียนเป็นนักข่าวให้กับหนังสือพิมพ์หัวคุณภาพแห่งหนึ่ง ทำงานแทบไม่มีวันหยุด เข้าข่ายหญิงยุคใหม่ทันสมัยที่ออกไปทำงานนอกบ้าน กลับบ้านไม่เป็นเวลา บางทีไปต่างจังหวัดหรือต่างประเทศบ่อยเสียจนคนในบ้านเลิกรอกินข้าวเย็นด้วยแล้ว จะมีแต่แม่ที่คอยแบ่งอาหารเป็นสำหรับเล็กๆ แซ่ไว้ให้ในตู้เย็น กลับมาตอนไหนก็หยิบเข้าไมโครเวฟ ใสปากกินได้เลย หากวันไหนที่หยุดอยู่กับบ้านจะเป็นวันพักผ่อนที่แสนวิเศษ นอนตื่นเที่ยงหรือบ่ายไปเลย และเช่นเคยตื่นตอนไหนก็มีกินตอนนั้น การมูมานะทำงานหนักดังกล่าว ปี พ.ศ. 2541 เพียงอายุ 25 ปี ผู้เขียนก็สามารถคว้ารางวัลสูงสุดแห่งวิชาชีพคือรางวัลศิธา อมันตกุล หรือที่เรียกกันว่ารางวัลพูลิตเซอร์ของเมืองไทย จากการทำข่าวสืบสวนสอบสวนจนนำนักการเมืองขึ้นศาลและติดคุกได้สำเร็จ ก็คิด

ว่าตัวเองนั้นมีความรู้ลึกเฉพาะด้านแล้ว ก็อยากเป็นนักข่าวที่ทำงานเรื่องสิทธิมนุษยชน เพื่อไปเรียนรู้ในโลกที่กว้างมากขึ้น

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2544 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์ เปิดหลักสูตรปริญญาโทตรีศึกษาขึ้น ก็คิดว่าเข้าทำเพราะเป็นวิชาที่ทำให้เราได้คิดถึงคนเล็กคนน้อยมากขึ้นในมิติต่างๆ ไม่ใช่เฉพาะประเด็นผู้หญิงอย่างเดียวเสียด้วย จึงสมัครเข้าเรียนเป็นนักศึกษารุ่นแรก ความคิดตอนนั้น รู้สึกว่าตนเองทำงานเพื่อสังคม เป็นคนเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อผู้อื่นเสียเหลือเกิน ก็อยากจะได้รับอภิสิทธิ์เล็กน้อย จากครอบครัวโดยไม่ขอทำงานบ้านเลย เดิมทีกลับบ้านไม่เป็นเวลาอยู่แล้ว ช่วงวันศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ยังออกมาเรียนหนังสืออีก ดังนั้น หากมีวันหยุดสักวันก็ขออนอน และนอนอย่างเดียว

ในวันอาทิตย์หนึ่ง ผู้เขียนหยุดอยู่กับบ้านเพื่อที่จะทำรายงานวิชาการส่งอาจารย์ นอนไปจนไม่รู้เวลา แม่เรียกกินข้าวเช้าก็ไม่ลุก เรียกกินข้าวเที่ยงก็ไม่ลุกอีก จนบ่ายสองกว่าแม่มาเคาะห้องนอน ความรู้สึกตอนนั้นคือไม่พอใจ อย่างแรง แม่จะเรียกอะไรกันนักหนา พอเปิดประตูห้องนอนเท่านั้น ผู้เขียนถูกแม่ฟาดก้นด้วยไม้ขัดหม้อข้าว ทั้งอึ้งและงง ที่อึ้งคือ อายุจะสามสิบแล้ว ทำไมผู้เขียนยังถูกตีอยู่ ส่วนแม่นั้นเสียงเข้มเสียง “เป็นสาวเป็นแล้ว อายุขนาดนี้แล้วนอนจนบ่ายจนจะค่ำ ใช้ได้ที่ไหน มีลูกสาวที่ไหนเขาทำกัน ทำไมไม่ลุกมาล้างหน้าล้างตา กินข้าวแล้วค่อยนอนต่อ ใช้ชีวิตแบบนี้ นอกจากสุขภาพไม่ดีแล้ว ชาวบ้านเขาจะหาว่าแม่ไม่สั่งสอน” ก็เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ว่าแม่ตีลูกนั้นเป็นเรื่องของการอบรมเลี้ยงดู ส่วนกับข้าวกับปลาในแต่ละมื้อที่แม่ทำให้กินไม่ใช่แค่ทำให้อิ่มเท่านั้น ยังเป็นสื่อกลางถ่ายทอดความรักและความเป็นห่วงที่แม่แสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจน แต่เรื่องที่ฉันไม่เข้าใจคือ ทำไมถึงโดนตีด้วยไม้ขัดหม้อข้าว?

แทนที่จะไปล้างหน้าตาอาบน้ำ ผู้เขียนกลับเดินตามแม่ไปดูว่ากำลังทำอะไรอยู่ และเอาไม้ขัดหม้อข้าวมาทำอะไร ภาพที่เห็นคือ แม่กำลังเตรียมอาหารมื้อเย็น กำลังดองข้าวอยู่ ผู้เขียนรู้สึกตกใจกับตัวเองว่าเราไม่ได้เอาใจใส่เรื่องในบ้านขนาดนี้เลยหรือ บ้านเรายังหุงข้าวแบบเช็ดน้ำ ไม่ใช่หม้อหุงข้าวไฟฟ้าแบบบ้านอื่น พอถามแม่คำตอบที่ได้รับก็คือหม้อหุงข้าวเสียยังไม่ได้เอาไปซ่อมและยังไม่อยากซื้อใหม่ด้วย

ภาพการหุงข้าวเช็ดน้ำของแม่ และการที่แม่ห่วงหาต้องทำอาหารให้สมาชิกในครอบครัวครบ 3 มื้อ ผู้หญิงคนหนึ่งครุ่นคิดห่วงหาแต่เรื่องปากท้องของคนในบ้านเป็นหลัก นอกจากเรื่องอาหารแล้ว แม่ต้องดูแลทุกอย่างในบ้านตรงตามคุณสมบัติของแม่ศรีเรือนทุกข้อ ขณะที่ผู้หญิงยุคใหม่ซึ่งประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานอย่างผู้เขียนกลับเป็นด้านตรงข้ามของแม่ศรีเรือน ทุกวันทำงานตื่นเช้ามาก็ซังกาแพ่แก้วเดียวแล้วทิ้งแก้วไว้ให้แม่ล้างอีก ส่วนมื้อกลางวัน

ใกล้ที่ไหนกินที่นั่น มือเย็นถ้าไม่ไปกินกับเพื่อนหรือแหล่งข่าว ก็จะไม่เคยคิดถึงข้าวบ้านหรือการกลับมาทำอาหารที่บ้านสักเท่าไร

ความแตกต่างระหว่างการใช้ชีวิตของ “แม่ศรีเรือน” และผู้เขียน กลายเป็นคำถามสำคัญที่ติดเป็นความกังวลลึกๆ อยู่ในใจตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา หากผู้เขียนมีครอบครัวขึ้นมาวันใด จะสามารถเป็นผู้หญิงที่พึงประสงค์ของสังคม จะสามารถดูแลทำความสะอาดบ้าน ซักเสื้อผ้า ก็ยังดีที่มีเครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องซักผ้าเข้ามาทดแทนงานส่วนนี้ แต่ “การกิน” ในบ้าน เครื่องไมโครเวฟกับการซื้อ “กับข้าวถุง” ทุกมือคงรับมือกับปากท้องและอารมณ์ ความรัก ความรู้สึกของในบ้านไม่ได้แน่ ใครจะกิน “อาหารสำเร็จรูป” ได้ทุกมือ เอาเข้าจริงผู้เขียนอาจต้องริบหาทางหัดทำอาหารจากแม่ให้เป็นบ้างแล้ว อย่างน้อยจะได้ไว้คุยอวดในหมู่เพื่อนหญิงสาวทันสมัยด้วยกันว่า “พอทำกับข้าวเป็น” บ้าง รวมทั้งใช้การทำอาหารเป็นกิจกรรมร่วมกันของครอบครัว เพื่อแสดงความรักแบบ “ข้าวใหม่ปลามัน” หรือคิดให้สุดโต่งผู้เขียนควรเลือกผู้ชายคู่ชีวิตให้ทำอาหารเป็นบ้าง เพื่อแบ่ง “งานบ้าน” กันทำตามยุคสมัยหญิงชายเท่าเทียมกันดี

ถ้าผู้หญิงยุคใหม่คิดแบบผู้เขียน วาทกรรม “แม่ศรีเรือน” นี้เองก็อาจเป็นอุปสรรคหนึ่งของการเป็นผู้หญิงสมบูรณ์แบบในยุคทุนอุตสาหกรรม และเป็นส่วนหนึ่งให้เกิดปรากฏการณ์ “ยุคหญิงโสดครองเมือง” เพราะผู้หญิงแต่งงานน้อยลง จากการสำรวจสถิติการจดทะเบียนครอบครัว โดยงานทะเบียนครอบครัว กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย มีผู้จดทะเบียนสมรสในปี 2549 จำนวน 347,913 ซึ่งหากพิจารณาในช่วงระยะยาว ตั้งแต่ปี 2536 ก็พบว่า แนวโน้มการสมรสลดลง เพราะช่วงปี 2536-2539 จำนวนผู้สมรสมีประมาณ 4 แสนกว่า แต่หลังจากปี 2540 เป็นต้นมา จำนวนกลับลดลงเหลือเพียง 3 แสนกว่าเท่านั้น

โดยเฉพาะผู้หญิงในเขตเมือง ที่สามารถทำมาหากิน มีอาชีพเป็นของตัวเองก็เลือกเป็นผู้หญิงโสดมากขึ้น ตัวเลขจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนะโนประชากรและเคหะ สำรวจสัดส่วนการครองโสดของสตรีในเขตกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ พ.ศ.2503-2543 กลุ่มอายุ 20-34 ปี พบว่ามีสัดส่วนที่เพิ่มขึ้น กลุ่มอายุ 20-24 ปี ในปี 2503 มีสัดส่วนผู้เป็นโสดร้อยละ 55 แต่เมื่อถึงปี 2543 สัดส่วนผู้เป็นโสดในกลุ่มอายุเดียวกันกลับเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 75 แต่เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 14 ใน พ.ศ. 2543 กลุ่มอายุ 25-29 ปี มีจำนวนร้อยละ 10 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 33 ในปี 2543 กลุ่มอายุ 30-34 ปี มีจำนวนประมาณร้อยละ 24-25 ถีบตัวสูงขึ้นเป็นร้อยละ 51 และกลุ่มอายุ 50 ปีขึ้นไป ในปี 2503 มีประมาณร้อยละ 53 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 74 ในปี 2543 ช่วง 25-29 จากร้อยละ 25 ในปี 2503 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 51 ในปี 2543 และกลุ่ม 30-34 ปี มีสตรีครองโสดในปี 2503 ร้อยละ 12 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 33 ในปี 2543 ทั้งยังส่งผลให้ผู้หญิงอายุ 50 ปีขึ้นไปเลือกครองตัวเป็นโสดถาวรด้วย

โดยข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ ยังสำรวจพบสัดส่วนของสตรีที่ครองโสดถาวร ตั้งแต่ปี 2503-2543 เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 2.3 ในปี 2503 เป็นร้อยละ 4.3 ในปี 2543¹

เมื่อผู้หญิงเลือกแต่งงานน้อยลง เข้าสู่สถานการณการเป็นโสดถาวรมากขึ้น จึงไม่น่าแปลกใจที่ผลการสำรวจออนไลน์ของผู้บริโภคจาก 41 ประเทศทั่วโลกเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ปีพ.ศ. 2550 จากเอซี นีลเส็น ผู้นำด้านการวิจัยทางการตลาดและข้อมูลชั้นนำของโลก เกี่ยวกับอาหารปรุงสำเร็จพบว่า ผู้บริโภคชาวไทยติดลำดับแรกของโลกที่นิยมซื้ออาหารสำเร็จรูปมากินในชีวิตประจำวัน เพราะนอกจากความสะดวกสบายแล้ว เหตุผลที่สำคัญเป็นอันดับสองในการซื้ออาหารปรุงสำเร็จ (40%) ก็คือมีราคาที่ถูกกว่าการซื้ออาหารมาปรุงเองในครัวเรือน แงนี้แล้ว อาหารปรุงสำเร็จ ที่ครอบคลุม “ข้าวแกง” ด้วยนั้น อาจมีลูกค้าจาก 2 กลุ่มหลัก คือกลุ่มผู้หญิงโสดและไม่โสด ที่มีครอบครัวแล้วซื้อไปซอมแซมคุณสมบัติ “แม่ศรีเรือน” กับกลุ่มผู้ชายที่ยังไม่แต่งงานต้องหาอาหารกินเอง

จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว ทำให้ผู้เขียนเริ่มสนใจเรื่องการอาหารและการทำอาหารมากขึ้น โดยเฉพาะในชีวิตประจำวันของ “นางพนิดา” แม่ของผู้เขียน ซึ่งเป็น “แม่-ค้าข้าวแกง” ต้องทำ “ข้าวแกง” หรืออาหาร 2 พื้นที่ คือ “ครัวในบ้าน” ที่ถูกให้ความจำกัดความเป็น “พื้นที่ส่วนตัว” ของผู้หญิง และ “ครัวทำร้าน” หลังร้านข้าวแกง ที่ต้องเรียกเป็น “พื้นที่สาธารณะ” ในลักษณะแฝงลอยพร้อมให้ลูกค้าและสังคมเข้าตรวจสอบกระบวนการ “ปรุง” และการประกอบกิจกรรมต่างๆ เส้นแบ่งที่ชัดเจนของพื้นที่ทั้งสองนั้นอยู่ที่ “รายได้” เพราะการทำอาหารให้สมาชิกในบ้านอ้อม อร่อย ขจัดความหิว รวมทั้งงานต่างๆ ที่แม่ทำในบ้านเป็นงานที่ไม่สามารถสร้างรายได้ให้เข้าครอบครัว ในเชิงเศรษฐศาสตร์จึงไม่เคยให้คุณค่ากับงานในพื้นที่ส่วนตัวของผู้หญิง ในบริบทนี้คุณสมบัตินักผู้หญิงอย่าง “แม่-ค้าข้าวแกง” จะมีค่าได้ก็ต่อเมื่อออกสู่สาธารณะนำอาหารแลกกับเงินตราสร้างรายได้ กลายเป็น “อาชีพ” จึงจะมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ (เพื่อยังชีพขึ้นมาบ้าง) ฉะนั้น หากนำมุมมองเศรษฐศาสตร์อย่างเดียวเข้ามาจับ จะทำให้คุณค่า “พื้นที่” ของผู้หญิงคับแคบมาก เพราะแท้จริงแล้ว “ครัว” ในบ้านไม่ได้มีความสำคัญและมีความหมายแค่สถานที่หุงหาอาหารให้สมาชิกในครอบครัวขจัดความหิวเท่านั้น แต่ครัวมีบทบาทเป็นพื้นฐานของสถาบันครอบครัว เป็นเครื่องแสดงออกซึ่งฐานะและความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย และส่งอิทธิพลต่อความเป็นไปโดยรวมของ

¹“หญิงโสดครองเมือง ปรากฏการณ์ผู้หญิงยุค 51,” มติชนรายวัน (2 มกราคม 2551):

สังคม²และ “ครัว” ยังผนวกไว้ทั้งมิติทางสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และมิติทางจิตใจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การทำครัวเป็นปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่ทำงานอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนจำนวนมาก³

อีกทั้ง การ “กินข้าว” เป็นวัฒนธรรมหลักในสังคมไทย ซึ่ง “ข้าว” นอกจากจะหมายถึงข้าวที่เป็นเมล็ดแล้ว ยังหมายถึงอาหารการกินแต่ละมื้อเพื่อยังชีวิตด้วย หากสังเกตในชีวิตประจำวัน เช่น กินอาหารเช้าก็พูดว่า กินข้าวเช้า กินอาหารเย็นก็พูดว่า กินข้าวเย็น จะตกทายกันว่ากินอาหารหรือยังก็ถามว่า กินข้าวหรือยัง หากจะเปรียบเทียบความเป็นชาย-หญิง ที่แสดงถึงระดับสูงต่ำทางเพศในวัฒนธรรม ก็ยังมีสำนวน “ชายข้าวเปลือก หญิงข้าวสาร” ที่มีความหมายถึงผู้ชายสืบพันธุ์ได้ทั่วไป เหมือนข้าวเปลือกตกที่ไหนก็งอกเงย ต่างกับผู้หญิงหากผิดพลาดก็เสียหายเหมือนข้าวสารตกที่ไหนก็เน่า แม้การแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างผู้ให้กับผู้รับก็ยังมีสำนวนที่ว่า บุญคุณจาก “ข้าวแดงแกงร้อน” จะเห็นได้ว่า “การกินข้าว” ผูกพันกับสังคมไทย และแสดงออกผ่านวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน จนเราต่างก็คุ้นชินและไม่เคยตั้งคำถามกับสิ่งเหล่านี้ เพราะอาจเห็นเป็นเรื่อง “ไม่สำคัญ” ทั้งที่ การกินเป็นรูปแบบหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผู้คนร่วมกันสร้างและให้ความหมายกับกิจกรรมนี้ ผ่านปฏิสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา และเกี่ยวพันกับสภาพทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจอย่างมาก

จากการลงเก็บข้อมูลในร้านข้าวแกงในช่วงเวลาหนึ่ง ยังทำให้ผู้เขียนได้ขยับมุมมองเกี่ยวกับการใช้ชีวิตผู้คนในเมืองยุคเศรษฐกิจทุนนิยมมากขึ้น มีผู้หญิงจำนวนมากเป็นลูกค้าขาประจำ แสดงว่าสมัยนี้ไม่ใช่ผู้หญิงทุกคนจำเป็นต้องทำอาหารเอง เพียงแค่รู้ว่าที่ไหนมีอาหารอร่อยก็อาจจะช่วยแบ่งเบาภาระ “แม่ศรีเรือน” ได้แล้ว เพื่อเอาเวลาที่ต้องสละวกับการจัดหา เตรียมปรุงอาหารและเก็บล้างอันเป็นเวลาส่วนใหญ่ไปทำงานอย่างอื่นแทน หากพิจารณาตามแบบวาทกรรมอนุรักษ์นิยม การผละออกจากกิจกรรมการทำ “กับข้าว” ให้เป็นเสน่ห์ปลายจวัก ของ “ความเป็นหญิงไทย” และ “แม่ศรีเรือนแบบไทยๆ” นี้ ถูกมองว่าเป็นข้อบกพร่องในการทำหน้าที่ของศรีภรรยาและแม่ศรีเรือนที่ต้องทำให้ผัวรัก ผัวหลง เนื่องจากถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์

² จูตินบ โกมลนิมิ, “ ‘อาหาร’ การปรุงอำนาจของผู้หญิง,” ใน มองผู้หญิงกับอาหารผ่านมุขสตรีนิยม, รวบรวมโดยกลุ่มสตรีศึกษาอิสระ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ.), น. 25-34 . (อัดสำเนา)

³ สมสุข หินวิมาน, “ครัว: พื้นที่การผลิตวัฒนธรรมแห่งชีวิตประจำวัน,” รัฐศาสตร์สาร, 2 (2546): 172-173.

ในสถาบันครอบครัวเจ็บใจลง ทำให้ครอบครัวขาดความอบอุ่น ภายใต้การทำงานของวาทกรรมนี้ การไม่มีเวลาเข้าครัวเอง การพึ่งพาอาหารสำเร็จรูป “ข้าวแกงถุง” ฯลฯ แม้ว่าจะมีความสะดวก และแบ่งเบาภาระให้กับผู้หญิงในทางปฏิบัติมากขึ้นจริง แต่ลึกๆ ในจิตใจของผู้หญิงเองก็รู้สึกว้าวนั่นเองบกร่องในภาระหน้าที่ของตนอยู่ ถึงขนาดต้องปลอบใจกัน “เพียงแต่ใช้หัวคิดก่อนซื้อ เพียงใช้นิ้วชี้เพียงนิ้วเดียวให้เขาดักใส่ถึงพลาสติกให้ก็ได้กิน แต่มายากตรงตัดสินใจ ควรเลือกซื้ออาหารสำเร็จรูปจากร้านไหนดี”⁴นี่คือสถานการณ์ของแม่บ้านอาหารยุคปัจจุบัน

ชาติรี ลีศิริวิทย์ ตั้งข้อสังเกตว่าในสังคมไทย วาทกรรมแนวสตรีนิยมไม่เข้มข้นพอที่จะแตกต่างให้กับผู้หญิงในเรื่องนี้ได้ อีกทั้งเรื่องแบบนี้ก็ไม่ได้อยู่ในสายตาของนักสตรีนิยมในเมืองไทยเท่าไรนัก เนื่องจากพวกเขาพุ่งเน้นไปที่เรื่องอื่นๆ มากกว่า อาทิ สิทธิความเสมอภาคทางกฎหมายทางเศรษฐกิจ หรือเรื่องความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับผู้หญิง ฯลฯ กล่าวให้ถึงที่สุด การ “ปลดปล่อย” ผู้หญิงให้มีโอกาสในอาชีพการทำงานนอกบ้านมากขึ้นนี้ ก็ได้เกิดจากการต่อสู้เรียกร้องของผู้หญิงไทยส่วนใหญ่ หากเป็นผลพวกมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมที่กระชากผู้หญิงออกจากบ้าน ซึ่งแตกต่างกับผู้หญิงในโลกตะวันตกที่ประกาศศักดิ์ศรีตนเอง ปฏิเสธภาพลักษณ์ สถานะหน้าที่ ฯลฯ ที่ระบบปิตาธิปไตยมอบหมายกำหนดและยึดเยียดให้ ขณะที่การปฏิเสธพื้นที่ในครัวในบริบทตะวันตกเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทางสังคมอย่างจริงจังของผู้หญิงโดยรวม ที่พุ่งมากับกระบวนการเรียกร้องเรื่องการทำงาน กฎหมาย และเรื่องอื่นๆ อันแตกต่างกับการทิ้งครัวของผู้หญิงไทยอันมีเหตุผลเนื่องมาจากข้อจำกัดเรื่องเวลาที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านเป็นหลัก⁵

ทั้งนี้ ความรู้สึกจากการโดนไม่ขัดหม้อตีกันในวันนั้น ทำให้ผู้เขียนย้อนคิดไปไกลว่าทำไมถึงชวนขวยหาความรู้ไกลตัว ชอบศึกษาโลกนอกบ้าน โลกในบ้านเราเรียนรู้หรือยัง คนเล็กคนน้อยที่เราอยากเรียนรู้และศึกษานั้นหมายรวมถึงแม่ในบ้านของเราด้วยหรือเปล่า ส่วนโลกของสตรีศึกษาที่ผู้เขียนเพิ่งทำความรู้จักได้ไม่นาน ก็เต็มไปด้วยคำว่า ผู้หญิงถูกกดขี่ ผู้หญิงถูกเอาเปรียบ ถูกทำร้าย ผู้ชายเป็นใหญ่ ฯ คำเหล่านี้ ถ้านำมาอธิบายกับแม่ของผู้เขียนคงต้องลากเหตุผลให้ดูซับซ้อนเพื่อให้เข้ากรอบงานวิชาการแบบตะวันตกเป็นแน่ เพราะคุณแม่ทำอาหารอย่างมี

⁴โทรกีร์ตี (นามแฝง-อรวิณี ทรรอกิ), “ยังไม่สิ้นยุคเสน่ห์ปลายจวัก,” สตรีสาร 33 (11 พฤษภาคม 2523): 141-142.

⁵ชาติรี ลีศิริวิทย์, “เพศสถานะกับครัว,” ใน มองผู้หญิงผ่านอาหาร มุมสตรีนิยม, รวบรวมโดยกลุ่มสตรีศึกษาอิสระ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ.), น. 55-60. (อัตสำเนา)

ความสุข และสามารถดูแลจัดการบ้านเรือนได้โดยไม่ต้องพึ่งผู้ชาย หรือใครที่ไหน แล้วอย่างนี้จะอธิบายว่าแม่จะถูกกดขี่ทางเพศจากระบบผู้ชายเป็นใหญ่ได้อย่างไร และนี่คือที่มาของการศึกษา “ข้าวแกงพุด: เรื่องเล่าของผู้หญิง ชุมชน และอาหาร” จากสองเหตุผลสำคัญคือ

ประการแรก การวิจัยในแนวสตรีนิยมเป็นการวิจัยเพื่อปลดปล่อยผู้หญิงจากการครอบงำของญาณวิทยาดั้งเดิมที่ได้ละเลยประสบการณ์ของผู้หญิงในกระบวนการสร้างความรู้และให้ความสำคัญกับประสบการณ์ผู้หญิงในฐานะที่เป็นหน่วยวิเคราะห์ทางสังคมให้ประสบการณ์ผู้หญิงและโลกส่วนตัวของผู้หญิงอยู่ในฐานะแห่งความเป็นศาสตร์ (as a scientific resource) และเป็นแหล่งข้อมูล (material) ในการสร้างความรู้ของผู้หญิง ทั้งนี้ สัญลักษณ์การให้ความสำคัญของสตรีนิยมต่อการศึกษาประสบการณ์ของผู้หญิงมีหลักในใจที่ว่า “ความเป็นส่วนตัวคือความเป็นการเมือง” (the personal is political) ที่มีนัยยะว่าประสบการณ์อันใกล้ชิดคุ้นเคย และความเป็นส่วนตัวของผู้หญิงสามารถเป็นแหล่งข้อมูลและพัฒนาให้เกิดกระบวนการปลุกจิตสำนึกทางการเมืองไปสู่ความเป็นการเมืองได้⁶ อันเป็นสโลแกนของหลักสูตรขณะนั้นคือ “สตรีศึกษาคือวิชาที่พลิกประสบการณ์ให้เป็นความรู้”

โดยการวิจัยเพื่อปลดปล่อยผู้หญิงจากการ “ครอบงำ” นี้ นอกจากด้านวิธีวิทยาของการสร้างความรู้แล้ว ยังต้องต่อสู้กับการครอบงำของโครงสร้างทางสังคมที่เรียกร่อง “เส้นที่ปลายจวัก” และมาตีกรอบสร้างวิธีคิดให้ผู้หญิงต้อง “รู้สึกผิด” กับการไม่ทำอาหาร ขาดคุณสมบัติที่พึงประสงค์ของ “ความเป็นแม่ศรีเรือน” ด้วย

เหตุผลประการที่สอง เพราะหัวใจของการสร้างความรู้ในยุค “หลังสมัยใหม่” อยู่ที่การพยายามเปิดพื้นที่ให้ความรู้และความจริงที่ถูกกดทับไว้ได้รับการสถาปนาขึ้นมา ดังนั้น เป้าหมายของการสร้างความรู้จึงมิใช่การพยายามมองหาความจริงที่มียืนยันความรู้เดิม หากแต่เป็นการพยายามทำให้ความรู้และความจริงที่ถูกกดทับหรือถูกเบียดขับออกไป ได้มีพื้นที่ของตนในสังคม⁷ แง่นี้แล้ว การศึกษานี้ จะเป็นการเปิด “พื้นที่” ให้ประสบการณ์การต่อสู้ของ “นางพนิดา” ซึ่งเป็นทั้ง “แม่” และ “แม่ค้าข้าวแกง” หรือของผู้หญิงที่ต่อสู้แบบเธออีกจำนวนมากที่ไม่เคยถูกบันทึกว่าเป็น

⁶ ทวีลักษณ์ พลราชม, “งานเขียนของผู้หญิงโลกที่สามกับการตั้งคำถามญาณวิทยาสตรีนิยม,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550), น 29.

⁷ ญาณกรณ์ หะวานนท์, “ชีวิตกับความรู้,” ใน แม่ของบ้าน, (กรุงเทพมหานคร: 2544), น.183-191 (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางผาสุก ทองเสวต วันที่ 17 กรกฎาคม 2544).

ความรู้ และวิธีการดิ้นรน หาเลี้ยงครอบครัวจากรายได้ของร้านข้าวแกง แผงลอยข้างถนน ไม่เคยถูกเรียกว่าเป็นการบริหารจัดการ การจัดสรรงบประมาณ และการทำการตลาด ความรู้ของ “แม่-ค้าข้าวแกง” หายไปในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและประวัติศาสตร์สังคมได้อย่างไร ให้ “เสียง” “คำถาม” และ “เรื่องเล่า” ของแม่ได้ถูกบันทึกไว้ อย่างที่ภาภรณ์ หะวานนท์ เขียนไว้ในหนังสือแม่ของบ้านตอนหนึ่งว่า

[...]มนุษย์มีชีวิต มีจิตใจ และมีความรู้สึกของตัวเอง ประสบการณ์ชีวิตจึงไม่เพียงแต่สะท้อนสิ่งที่มนุษย์ถูกสังคมกำหนดให้เท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนที่เป็นเจตจำนงของบุคคลด้วย ดังนั้น สิ่งที่บุคคลกระทำในปัจจุบันจึงมีส่วนสำคัญในการกำหนดความเป็นไปของชีวิตมนุษย์ในอนาคต การสร้างความรู้จากประสบการณ์ของบุคคลซึ่งเคยถูกละเลยจากแวดวงวิชาการ เพื่อเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่เคยถูกกดทับหรือกีดกันเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบความรู้ของสังคมอย่างเสมอภาค เมื่อความรู้ถูกสร้างมาจากประสบการณ์อันหลากหลายของมนุษย์ เป้าหมายของการสร้างความรู้จึงไม่คับแคบและมีขอบเขตจำกัดเพียงเพื่อตอบสนองต่อความสนใจของศาสตร์ต่างๆ เท่านั้น แต่เป็นความรู้ที่ตอบสนองต่อชีวิตที่มีความหลากหลายมากขึ้น⁸

นอกจากจาก ประสบการณ์ของ “แม่-ค้าข้าวแกง” จะถูกกดทับจากงานวิชาการกระแสหลักแล้ว พื้นที่ของ “ร้าน (และ) ข้าวแกง” แผงลอย ซึ่งไม่มีที่อยู่ที่ตั้งมั่นคงถาวรก็ถูกเบียดขับจากระบบเศรษฐกิจภาคทางการ ไม่ใช่สิ่งซึ่งคนสังคมนึกถึงเป็น “อาหารในชีวิตประจำวัน” ไม่ถูกให้คุณค่าในระดับเดียวกันกับ “ร้านอาหาร” “ร้านฟาสต์ฟู้ดส์” ที่มีพื้นที่โฆษณา การส่งเสริมการขายชัดเจนในสื่อสาธารณะ สามารถสร้างมูลค่าทางการตลาดได้มากมาย อันต่างจาก “ร้าน-ข้าวแกง” มักถูกเรียกร่องโหยหา กล่าวถึง และให้ความสำคัญจนปรากฏออกสู่พื้นที่สาธารณะได้ ก็ต่อเมื่อสังคมไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ เช่น หลังเศรษฐกิจฟองสบู่แตก เมื่อปี พ.ศ. 2539-2540 การสร้างกระแสประชานิยมในยุครัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ก็มีการออกนโยบาย “ข้าวแกงธงฟ้า” โดยกระทรวงพาณิชย์ ต่อมาปี พ.ศ. 2551 ในระดับโลกเกิดภาวะการณ์ขาดแคลนอาหาร น้ำมันราคาพุ่งสูงขึ้นประเทศไทยเอง ค่าครองชีพสูงมาก ถึงยุคข้าวยากหมากแพง ประชาชนระดับล่างต่างจังหวัดต้องเข้าแถวซื้อ “ข้าว (สาร) ธงธงฟ้า” ขณะที่ในเมืองหลวง ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ต้องออกนโยบาย “ข้าวแกง กทม.” ขายราคาถูกในทุกเขต แต่ทั้งสองปรากฏการณ์นี้ รัฐก็จะมีควบคุม

⁸ เรื่องเดียวกัน, น.183-191.

ราคาไม่สูงมาก เพื่อให้แรงงานในระดับต่างๆ สามารถซื้อหามากินได้อย่างไม่เดือดร้อน แง่นี้แล้วอาหารก็เป็นอีกพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงการขูดรีดทางชนชั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้ฉัน-ในฐานะผู้ศึกษาตระหนักดีในเรื่องจุดยืนว่าการเขียนถึงเรื่องราวของ “แม่-ค้าข้าวแกง” หรือ นางพนิดา ซึ่งเป็นคนในครอบครัวยอมหลักไม่พื้นที่จะมีความไม่เป็นกลางเจืออยู่ เพราะด้านหนึ่งก็เป็น “คนใน” ที่สามารถซักถามเรื่องราวที่เกิดขึ้นภายในครอบครัวผ่าน “ข้าวแกง” ที่เป็นสื่อกลางความทรงจำร่วมอย่างคนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติย่อมจะมีความไวเนื้อเชื่อใจมากกว่า ขณะเดียวกัน อีกด้านหนึ่งก็เป็นจุดยืนของนักศึกษาศรีศึกษาที่มีความสนใจเรื่องเพศสถานะ การเขียนเรื่องเล่า รวมทั้งวัฒนธรรมอาหารในสังคมไทย การเข้าไปตั้งคำถามในการศึกษากับแม่และคนครอบครัว อันอาจจะปฏิบัติต่อผู้ให้ข้อมูลในฐานะ “วัตถุในการศึกษา” เช่นเดียวกับที่นักวิชาการกระทำต่อแหล่งข้อมูล แต่ด้วยสถานะที่ก้ำกึ่งทั้งที่เป็นคนในและคนนอกในเวลาเดียวกัน ย่อมเป็นที่คาดได้ว่าจะนำไปสู่การได้ข้อมูลที่แตกต่างจากกรณีที่นักวิชาการตั้งประเด็นในการศึกษาขึ้นมาก่อนแล้วเข้าไปหาแหล่งข้อมูลที่มีลักษณะของ “คนนอก” เด่นชัดกว่า และในการศึกษาครั้งนี้ยังมีความสำคัญต่อตัวผู้ศึกษาเอง ในฐานะผู้ฉบับที่กประวัติศาสตร์ของครอบครัว ผู้เขียนประวัติศาสตร์ของผู้หญิงธรรมดาสามัญให้มีตัวตน และรับการถ่ายทอดความรู้ ความทรงจำเกี่ยวกับอาหารจากบรรพบุรุษให้กลายเป็นความรู้ที่ต่อเชื่อมกับประวัติศาสตร์ในภาพใหญ่ให้ถูกยอมรับและสืบทอดต่อๆ กันไป โดยใช้ “เรื่องเล่าของผู้หญิง” เป็นวิธีการศึกษาและเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากขึ้น จึงเลือกใช้การเขียนแบบอัตชาติพันธุ์วรรณา (autoethnography) ในฐานะเครื่องมือการถ่ายทอดเรื่องเล่าของผู้หญิงที่มีต่อ “วัฒนธรรมการกินอาหารดูๆ” อันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นผู้หญิงในสังคมไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ ต้องการให้ “เรื่องเล่า” ประสบการณ์ชีวิตของ “นางพนิดา” ที่เป็นทั้ง “แม่” และ “แม่ค้า” เป็นพื้นที่ทางการเมืองและสร้างลักษณะจำเพาะของการสร้างองค์ความรู้ของผู้หญิง โดยเล่าผ่านกระบวนการ “ปรุง” ข้าวแกงในชีวิตประจำวันให้ข้าวแกงนั้น เป็นพื้นที่ความทรงจำ (site of memory) ที่เชื่อมโยงกับบริบทต่างๆ ของสังคม ชุมชนว่าผู้หญิงต้องเผชิญกับสถานการณ์ต่างๆ อย่างไร การเชื่อมโยงพรมแดนความรู้ระหว่างผู้หญิง ความเป็นหญิง วรรณา การพัฒนาการค้าขายที่เรียกว่าเศรษฐกิจข้างถนนหรือเศรษฐกิจแบบยังชีพเข้ากับประวัติศาสตร์สังคม จนมองเห็นสถานการณ์ตอบโต้และต่อสู้ของผู้หญิง จะช่วยฉายภาพความเข้าใจผู้หญิง

ภายใต้ประสบการณ์ของตำแหน่งแห่งที่อันหลากหลายที่ก้าวข้ามสภะทางความคิดว่าด้วยคู่ตรงข้ามและความเป็นเหยื่อตลอดกาลของผู้หญิงและความเป็นหญิงจากระบบชายเป็นใหญ่

งั้นแล้ว การ “ปรุง” จึงมีความหมายที่กว้างไปกว่าส่วนหนึ่งของการประกอบอาหารเท่านั้น ทว่ามีนัยยะที่แสดงให้เห็นความพยายามของผู้หญิงในการต่อสู้ ต่อรอง หรือต่อต้านกับโครงสร้างอำนาจทางสังคม และอำนาจทางเศรษฐกิจ (agency) ในพื้นที่ของอาหาร (food space) ที่ย้อนกลับมาสร้างอัตลักษณ์ของนางพินดาเองด้วย

ที่สำคัญคือให้ “ข้าวแกงพูด” หรือ “เรื่องเล่าของข้าวแกงฯ” เป็นตัวอย่างของการนำเสนอความรู้และประวัติศาสตร์ของผู้หญิงอย่างเด่นชัด โดยเชื่อมต่อกันระหว่างประวัติศาสตร์ของผู้หญิงธรรมดาสามัญกับประวัติศาสตร์ครอบครัว และประวัติศาสตร์สังคม ทำยที่สุด เมื่อความรู้ของผู้หญิงธรรมดาสามัญคนหนึ่งถูกสถาปนาขึ้นมาก็ย่อมเป็นที่ยอมรับและสืบทอดต่อกันมาและเป็นแนวทางในการถ่ายทอดเรื่องเล่า ประสบการณ์ของคนเล็กคนน้อยอื่นๆ ให้ถูกบันทึกและนับเป็นองค์ความรู้ในสถาบันวิชาการต่อไป

คำถามการวิจัย

1. ปรัชญาการณ “ข้าวแกง” “อาหารถูกสำเร็จรูป” มีความสัมพันธ์ต่อ “ความเป็นหญิง” ในสังคมไทยอย่างไรบ้าง
2. ประสบการณ์ชีวิตของ “แม่-ค้าข้าวแกง” ที่ฉันได้เรียนรู้ ส่งผลต่อการเรียนรู้และความเข้าใจสภาวะ “ความเป็นหญิง” และสถานการณ์การต่อสู้ของ “ผู้หญิง” มากขึ้นอย่างไร

ทบทวนงานศึกษาและแนวคิด

การศึกษา “ข้าวแกงพูด: เรื่องเล่าของผู้หญิง ชุมชน และอาหาร” นี้ได้ทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มแรกว่าด้วยแนวคิดอำนาจ อาหาร และวัฒนธรรม ซึ่งสัมพันธ์และใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายงานกลุ่มที่สอง ที่ว่าด้วยเรื่องผู้หญิง เพศสถานะ และอาหาร โดยจะไล่เรียงเป็นลำดับ

งานศึกษากลุ่มแรก แนวคิดที่ว่าด้วยอำนาจ อาหาร และวัฒนธรรม

ด้วย “ข้าวแกง” หรือพื้นที่ของอาหาร (food space) ซึ่งเป็นอีกพื้นที่หนึ่งของการศึกษา
นี้ ในหนังสือ Food and Cultural studies⁹ ได้เสนอทฤษฎีหรือเครื่องมือในการศึกษาอาหารเชิง
วัฒนธรรม 3 ทฤษฎีควบคู่กับการยกตัวอย่างในการอธิบาย ดังที่จะกล่าวตามลำดับดังนี้

1) ทฤษฎีโครงสร้างนิยม มีวิธีการอธิบายความทางวัฒนธรรมมักใช้วิธีอ้างอิงกับคำ
อื่นๆ ในระบบการสร้างความหมาย อาจใช้คำอธิบายได้หลายแบบ แต่แบบที่เป็นที่นิยมมากที่สุด
คือ แบบชั่วคราวข้าม การที่จะอธิบายว่าสิ่งนี้คืออะไร นั่นคือการอธิบายว่า “สิ่งนี้ไม่ใช่อะไร?” โดย
การสร้างเส้นแบ่งระหว่างความแตกต่างระหว่าง self/other ตัวอย่างเช่น มีการเปรียบเทียบหมูกับ
คน เมื่อ “คน” มีอารยธรรม หมูจึงกลายเป็นอื่น (other) คือไม่มีอารยธรรมนั่นเอง เพราะหมูกินไม่
เลือก ไม่รู้จักเลือกของกิน จึงกลายเป็นสิ่งไม่มี “วัฒนธรรม” อีกทั้งหมูไม่แบ่งแยกของตนเองและ
คนอื่น ขณะที่สังคมมีอารยธรรมต้องมีการแบ่งแยก self (ตัวเอง) / คนอื่น (other) การกำหนด
ขอบเขตระหว่าง self/other มีการห้ามการข้ามขอบเขต จัดระเบียบประสบการณ์ที่ไร้ระเบียบ สร้าง
ความแตกต่างระหว่างคนในกับคนนอก และระหว่างคนในกับคนใน ทั้งหมดนี้เป็นการสร้าง
ความหมายตามทฤษฎีโครงสร้างนิยม เพราะฉะนั้น “หมู” จึงเป็นชั่วคราวข้ามของความอารยะของ
คน ใช้เป็น “the other”

หนึ่งในทฤษฎีโครงสร้างนิยม คือแนวคิดของโรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) จาก
หนังสือเรื่อง Mythologies บาร์ตส์พยายามวาดภาพให้เห็นความแตกต่างระหว่างการอ้างอิงแบบ
เป็นวิทยาศาสตร์หรือการสื่อความในระดับประโยชนิใช้สอย (denotation) ที่ปราศจากการใช้
คุณค่าเชิงวัฒนธรรมและสังคม กับการอ้างอิงความหมายต่อปรากฏการณ์หรือการสื่อความระดับ
วัฒนธรรม (connotation) โดยอาศัยคุณค่าความเชื่อและการเมืองเบื้องหลัง เพราะมายาคติ
(myth) คือการที่คตินิยมทางสังคมวัฒนธรรมเข้าไปสวมทับลงบนประโยชนิใช้สอยของบางสิ่ง
บางอย่าง แล้วทำให้มันสื่อความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา ดังที่นพพร ประชาณุกุลเสนอว่า
“...ปฏิบัติการสื่อความหมายในวัฒนธรรมนั้นกระทำผ่านวัตถุสิ่งของ แนวประพจน์ ปรากฏการณ์
เหตุการณ์ เรื่องเล่า ฯลฯ ที่ไหลเวียนอยู่รอบตัวเราในชีวิตประจำวัน เราไม่ทันสังเกตเห็นเรื่อง
ของความหมายแฝงในสิ่งเหล่านี้ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่เอ่ยมาล้วนรับรู้ว่ามีหน้าที่เชิง
ปฏิบัติการ หรือประโยชนิใช้สอย (function) อยู่แต่เดิมแล้วทั้งสิ้น...แต่แล้วคนในสังคมเข้าไปหยิบ

⁹ Bob Ashley, Joanne Hollows, Steve Jones and Ben Taylor, Food and Cultural Studies. (London and New York: Routledge, 2004), p 6.

ของขวัญเหล่านั้นขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือสื่อถึงภาพลักษณ์ ความเชื่อ ค่านิยม คุณ徳การณ์ เช่น “ความมีฐานะ” “อำนาจ” ฯลฯ การสื่อความหมายทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการที่เข้ามายึดครองครอบงำและประโยชน์ใช้สอยของมันเสมือนสอดตัวเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง”¹⁰ เพราะฉะนั้น การเมืองเรื่องการอ้างอิงเชิงความหมายระหว่างคนกับหมู จึงมีนัยยะว่าถ้าคนนั้นหมายถึงผู้ดี อังกฤษและเปรียบเหมือนหมูเป็นบ้านนอกไอริช ทั้งหมดนี้เป็นผลจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งการทะลักของคนชนบทเข้ามาหางานทำในเมืองหลวง และคนชนบทนี่เองที่ถูกบอกถึงความอนาถะเมื่อเปรียบเทียบกับคนเมืองหลวง

ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ บาร์ตส์ยังพูดถึงเรื่องมายาคติของอาหาร โดยยกตัวอย่าง สเต็ค (steak) มีการเชื่อมโยงอาหารกับสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ชนชั้น และช่วงเวลา ความสดดิบของสเต็คดิบถูกนำมาเปรียบเทียบกับธรรมชาติและการโยนหาอดีตที่หายไปหลังยุคสมัยใหม่ที่แห้งแล้งจัดขีด คนฝรั่งเศสมักจะกินสเต็คดิบ ขณะที่คนอเมริกันจะกินสเต็คสุก สเต็คจึงเท่ากับอาหารประจำทุกชนชั้น สภาสเต็คบงบอกสภาพวิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคม ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการทำให้เป็นอาหารประจำชาติเราและคนอื่นนั่นเอง บาร์ตส์บอกว่า อาหารเป็นองค์ประกอบทุกพฤติกรรมและกิจกรรมของคนสมัยใหม่ เพราะฉะนั้น อาหารจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ของ “ยุคสมัยใหม่”¹¹

และเมื่อพิจารณากรณี “อมยิ้ม” ในฐานะ “อาหารที่เป็นพื้นที่ระหว่าง” (in between food) กับความเป็นอื่น (the other) ของเด็ก อธิบายอย่างง่ายว่า อมยิ้มนั้นขัดแย้งกับการกินอาหารแบบผู้ใหญ่ จึงถูกมองว่าด้อยกว่าทางสังคมและวัฒนธรรม เปรียบเทียบอย่างละเอียด กล่าวคือ การกินอมยิ้มของเด็กนั้น เด็กจะอม ใช้นิ้วกิน กินแล้วอ้าปากโชว์ ดูดเสียงดัง ฯลฯ ขณะที่ การกินอาหารของผู้ใหญ่ จะมีใช้วิธีเคี้ยว กลืน มีข้อล้อมเป็นเครื่องมือในการกิน ยิ่งชนชั้นสูงมากขึ้นเท่าใด อุปกรณ์การกินก็จะมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ยังมีมารยาทในการกินกำกับว่าต้องกินหุบปากให้เรียบร้อยด้วย ซึ่งเป็นด้านตรงข้ามกับการกินเลอะเทอะ กินนอกกรอบแบบของเด็ก แม้ยังคงเป็นการกิน แต่เป็นการกินที่แหกกระบวนกรกินของผู้ใหญ่ในกระแสหลัก วิธีที่เด็กกินอมยิ้มนั้นยังบริโภคสัญลักษณ์แห่งความดื้อ (ยิ่งดื้อยิ่งเท่) ยิ่งผู้ใหญ่ห้ามกินอมยิ้มเด็กจะยิ่งฝ่าฝืนและแหกกระบวนของผู้ใหญ่ที่มีแต่อำนาจออกคำสั่ง ทั้งนี้ เมื่อเด็กข้ามผ่านภาวะแห่งความเป็นเด็กและได้รับการยอมรับในฐานะผู้ใหญ่ ก็ถึงเวลาที่เด็กจะทอดทิ้งอมยิ้มไปนั่นเอง

¹⁰ นพพร ประชาณุกุล “คำนำเสนอ,” ใน *เชิงอรรถวัฒนธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน 2539), น.15-16.

¹¹ Bob Ashley and others, *Food and Cultural Studies*, p. 6.

2) ในการศึกษาอาหารเชิงวัฒนธรรม ตามทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา (culturalism) จากฐานคิดที่ว่าโครงสร้างอำนาจเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรมการกิน ว่านั้นจะกินอะไร กินที่ไหน กินอย่างไร แง่นี้แล้ว อาหารจะเป็นการบ่งบอกตัวตนของผู้ปรุงและผู้บริโภค ดังคำกล่าวที่ว่า “เราเป็นผลของสิ่งที่เรากิน” (You are what you eat) คนเรานั้นมีความแตกต่างกันทั้งในเชิงเพศสภาพ ชนชั้น และเชื้อชาติ อย่างไรก็ตาม อุดมลักษณะของคนเป็นทั้ง agency ที่จะเลือกทำอะไรและเกิดจากการกำหนดโดยโครงสร้างทางสังคม การเมือง วัฒนธรรม อาหารแต่ละอย่างจึงมีความหมายอิงกับเพศสภาพ ชนชั้น และเชื้อชาติ มากกว่านั้นในเรื่องของวิธีการกิน ปรุง เตรียมอาหารในฐานะเครื่องหมายทางวัฒนธรรม ยังแบ่งแยกระหว่างโลกสมัยก่อนและสมัยนี้ ระหว่างของแท้และของเทียม และของที่ผลิตจำนวนมากในระบบอุตสาหกรรมกับของที่ประดิษฐ์ประดอยค่อยๆ ทำทีละชิ้นด้วยความยากลำบาก และใช้เวลาบรรจงทำ การกินอะไร อย่างไร ที่ไหน ใครกินได้บ้างจึงเป็นตัวสะท้อนแนวทางและบทบาทในชีวิตประจำวัน ผ่านพื้นที่อาหาร (food space) ที่ผู้ผลิตและผู้บริโภคร่วมกันสร้าง¹²

ดังนั้น วัฒนธรรมการกินในชีวิตประจำวันจึงเป็นทั้งทางเลือกในการกิน เป็นการต่อรองระหว่างโครงสร้างกับการสร้างประวัติศาสตร์และทางเลือกของคนกิน รวมทั้งนัยยะที่คนพยายามสร้าง agency ภายใต้โครงสร้าง วัฒนธรรมศึกษาจึงทำให้เห็นประวัติศาสตร์ของคนภายใต้กรอบของระบบ¹³ อย่างไรก็ตาม การศึกษามิติทางวัฒนธรรม(ของระบบหรือโครงสร้าง) แม้จะเป็นการทำให้มองเห็นมนุษย์ภายใน (ไม่ใช่ “ภายใต้”) ระบบ แต่ข้อจำกัดการศึกษาวัฒนธรรมก็ไม่คำนึงถึงความแตกต่างของเพศสภาพ ชนชั้น และเชื้อชาติ โดยมองว่า “คน” ก็คือคนเหมือนกันหมด

ตัวอย่างกรณี “ผับ” กับ “เหล้า” ผับหรืองานเทศกาลรื่นเริง เป็นสถานที่ที่คนสามารถสลายชั่วคราวความแตกต่างด้านชนชั้นลงไปชั่วคราว ไม่ว่าจะเป็แรงงานมีฝีมือหรือไร้ฝีมือ โดยเฉพาะผับของคนอังกฤษเป็นสถานที่ที่คนชนชั้นสูงกว่าจะเข้ามาใช้ชีวิตภายใต้มาตรฐานของชนชั้นต่ำกว่าชั่วคราว มาปล่อยเนื้อปล่อยตัวจากกฎเกณฑ์ของชนชั้นสูงที่ตัวเองต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ขณะที่คนชนชั้นกลางใช้เป็น “พื้นที่ระหว่าง” (in between) จะไปมีกิจกรรมยามว่างแบบชนชั้นสูงก็ไม่ได้ จะทำให้ตกต่ำลงมาก็ต้องทำในที่ปิดเช่น ผับ ดังนั้นทัศนยะของ “ผับ” – “บาร์” ในสายตาของนักวิชาการอังกฤษบางพวก จึงมองผับเป็นพื้นที่อันตราย เป็นพื้นที่เสื่อมโทรมที่เป็นมรดกตกทอดมาจากชนชั้นล่าง ในขณะที่เดียวกันวัฒนธรรมบาร์นม (milk-bar ขาย milk shake) ไอศกรีมแบบแตร

¹² Ibid. p. 9.

¹³ Ibid., p.10.

ควีนส์ (Daily Queen) ที่มาจากอเมริกาก็เป็น “ความตลาด” ปรากฏจากสุนทรียะสำหรับคนอังกฤษ ดั้งนั้นแล้ว พื้นที่ของอาหารจึงสะท้อนรสนิยม การครอบงำของชนชั้นล่าง (ที่เป็นลูกค้ำแต่ไม่ใช่เจ้าของ) ในฐานะสมาชิก ผู้สะท้อนรสนิยม “ชนชั้นล่าง” ในการออกแบบอาหาร เครื่องดื่มที่เสิร์ฟ ผู้กลายเป็นพื้นที่ที่ถูกจับจองโดยคนชนชั้นกลางมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนผ่านการออกแบบสถานที่ อาหาร และเครื่องดื่ม

อย่างไรก็ตาม การบริโภคสินค้าหรืออาหารยังมีนัยยะทางชนชั้น เช่น การดื่มน้ำอัดลม การบริโภคน้ำดำ ในประเทศตริเนแดดบงบอกถึงความเป็นชนชั้นสูง (high class) เป็นกระแสหลัก ขณะที่น้ำแดง ซึ่งมีรสหวานกว่าถูกบอกว่าเป็นน้ำของคนอินเดีย คนงานมาจากทัศนคติว่าคนอินเดียชอบของหวาน เพราะกินน้ำแดงกับโรตี ต่อมา มีการสร้างความหมายใหม่ โดยคนแอฟริกันที่หันมากินน้ำแดงกับโรตี จึงกลายมาเป็น “อาหารประจำชนเผ่า” แง่นี้แล้ว วัฒนธรรมย่อยสามารถถูกกลืนเป็นวัฒนธรรมหลักได้ เช่น เดียวกับการกินอาหารประจำชนเผ่าหรืออาหารพื้นเมืองในระดับนานาชาติ

วัฒนธรรมการใช้ชีวิตประจำวันภายใต้โครงสร้างจึงเป็นทางเลือกและสร้างตัวตนของคนที่เกี่ยวข้อง โครงสร้างทางสังคมสามารถครอบงำชีวิตประจำวันผ่านทางอุตสาหกรรมบันเทิง การพักผ่อน การโฆษณา การส่งเสริมการขายทางธุรกิจ เพราะฉะนั้น การศึกษาวัฒนธรรมจึงต้องศึกษาปัจจัยที่ไปด้วยกันไม่ค่อยได้ คือ ความหมาย คุณค่าที่แต่ละกลุ่มให้ และกำหนดแก่ประสบการณ์ ค่านิยมกับวิถีชีวิตไม่ได้ไปด้วยกันตลอด กับความเข้าใจและการแสดงออกในการใช้ชีวิต

3) ส่วนทฤษฎีการมีอำนาจนำ (Hegemonic) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างอำนาจต่างๆ กับการต่อสู้ ต่อรอง ต่อต้าน (agency) ของมนุษย์ กล่าวคือทั้งโครงสร้างอำนาจ วัฒนธรรม ก็เป็นผลพวงของการกดขี่ ครอบงำจากอำนาจ และ “อุดมการณ์” ดังนั้น agency ก็คือความใฝ่ฝัน ทางเลือก และความเป็นไปได้ของมนุษย์ภายใต้อุดมการณ์นั้นๆ¹⁴ กล่าวคือ การมีอำนาจเหนือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งทำได้ โดยการครอบงำด้วยอำนาจหรือการชี้้นำให้ชนชั้นล่างๆ ลงมาเห็นชอบหรือคล้อยตามไปจนถึงขั้นคิดว่าไม่มีความแตกต่างระหว่างชนชั้น ยกตัวอย่าง กรณีพระราชินีของอังกฤษพยายามทำตัวติดดินหลังเจ้าหญิงไดอาน่าเสียชีวิต ด้วยการไปกินอาหารฟาสต์ฟู้ด (กินแมคโดนัล) และไปจับชากับชาวบ้านธรรมดาๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นพวกเดียวกัน ทั้งนี้ เพราะว่าการกินชากับบิสกิต

¹⁴ Ibid., p. 52.

เป็นวัฒนธรรมของคนอังกฤษ แบ่งปันความเชื่อและและวัฒนธรรมเดียวกัน (วัฒนธรรมแสดงออกผ่านการกิน) แม้จะเป็นวิธีที่ค่อนข้างผิวเผินก็ตาม การพยายามแสดงตัวว่าเป็น “ชาวบ้าน” ของพระราชินีอังกฤษแสดงให้เห็นความพยายามที่จะใช้สัญญาทางประวัติศาสตร์เพื่อหาพวกในศตวรรษที่ 20 เป็นการจัดหาความสัมพันธ์ของผู้ครอบงำผู้อยู่ใต้อำนาจ และกำหนดทิศทาง “การครอบงำ” เสียใหม่

การอ่านวัฒนธรรมการครอบงำในวิธีนี้ใช้ทฤษฎีอำนาจนำของกรัมซี ชนชั้นนำพยายามรักษาอำนาจและอำนาจนำของตน โดยการเป็นผู้นำทางคุณธรรมและปัญญา ที่โดดเด่นกว่ากลุ่มสังคมอื่นๆ และกลุ่มผู้นำในระดับเดียวกัน ผู้ตามจะพยายามดำเนินกิจกรรมของตนที่เป็นทั้งการพยายามปฏิบัติตามคุณค่าและจุดมุ่งหมายที่ชนชั้นนำกำหนด บางกลุ่มก็จะต่อต้านหรือบางกลุ่มอาจจะเฉยๆ ต่อสิ่งที่ชนชั้นนำชี้แนะกำหนด ด้วยอำนาจนำไม่ได้มีความคงทนและเสถียร ผู้อยู่ในสถานการณ์เช่นนี้จะต้อง “จัดฉาก” โดยสร้างสถานการณ์และผลิตซ้ำอุดมการณ์เพื่อให้รองรับความประสงค์หรือความคาดหวังของคนที่อยู่ใต้อำนาจนำนั้น เพื่อให้คนที่อยู่ใต้อำนาจยอมรับขณะเดียวกันกระบวนการนี้ก็เปลี่ยนแปลงตัวองค์กรหรือลักษณะของผู้มีอำนาจนำเช่นเดียวกัน เช่น พระราชินีอังกฤษต้องพยายามทำตัวให้ติดดินมากกว่าสมัยก่อน เป็นต้น ขบวนการยึดกุมอำนาจนำจึงเป็นขบวนการที่ต่อเนื่อง ไม่หยุดนิ่งตายตัว เมื่อใดก็ตามที่ชนชั้นนำไม่สามารถยึดกุมจิตใจของผู้อยู่ใต้อำนาจปกครอง อำนาจการชี้แนะที่มีอยู่ก็จะเสื่อมลงไป

ทั้งนี้ กลไกของการสร้างอำนาจยึดกุมจิตใจหรือ “อำนาจนำ” คือ สื่อ ศาสนา รวมทั้งชีวิตครอบครัว ดังนั้น วัฒนธรรมอาหารก็เป็นกระบวนการนี้ คือเป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคมและเศรษฐกิจ ในช่วงที่อาหารขาดแคลนแหล่งอาหารที่แน่นอนหมายถึงความมั่นคงของอำนาจนำของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ในสังคมที่ไม่มีปัญหาความอดอยาก หิวโหย การกินอาหารฟุ่มเฟือยได้ ถือเป็นความแตกต่างทางชนชั้นในการกินเป็นปกติ ดังนั้น ในสังคมที่คิดว่าการกินอยู่อย่างที่ตัวเองกินเป็นเรื่องปกติจะมีส่วนสร้างสำนึกเกี่ยวกับโลกของตนเองด้วยเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ แต่ต้องเข้าใจว่าวัฒนธรรมอาหารนั้นไม่ได้ตายตัวเสมอไป

งานศึกษากลุ่มที่สอง ที่ว่าด้วยเรื่องผู้หญิง เพศสถานะ และอาหาร ซึ่งยังแบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้อีก 3 เรื่อง คือ 1. การสร้างงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์อาหารกับผู้หญิงในสังคมตะวันตก 2. งานศึกษาอาหารที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นหญิง/ชายในเอเชีย และ 3. งานศึกษาอาหารที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นหญิง/ชายของสังคมไทย

(1) งานกลุ่มย่อยแรก การสร้างงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์อาหารกับผู้หญิงในสังคมตะวันตก

ความสำคัญของอาหารนั้น ไม่ได้ตอบสนองแค่ความต้องการในการอยู่รอดของมนุษย์ แต่เป็นพิธีกรรมทางสังคมและการประกอบสร้างทางวัฒนธรรม ทั้งในพิธีกรรมทางศาสนา ยังเป็นเครื่องหมายแสดงชนชั้นทางสังคมและอัตลักษณ์ไม่ว่าจะเป็นเพศสถานะ ชาติพันธุ์ ศาสนา และรัฐ ยิ่งในสังคมสมัยใหม่ทำให้อาหารมีความสำคัญมากขึ้น ทั้งการผลิต การปรุงรส การตลาด และการบริโภคอาหาร ถูกนำมาโยงกับประเด็นความเป็นสมัยใหม่และยุคหลังสมัยใหม่ ด้านอาหารกับการเขียน ในยุคสมัยใหม่มีตั้งแต่หนังสือ ตำราอาหาร นิยายเกี่ยวกับอาหาร บันทึกลงและชีวประวัติที่เปิดเผยให้เห็นวงในของอุตสาหกรรมอาหาร ทั้งมีภาพยนตร์ รายการโทรทัศน์เกี่ยวกับอาหาร จำนวนมาก มากกว่านั้นในโลกตะวันตกร้านอาหารจำนวนมากกลายเป็นศูนย์กลางชีวิต เป็น “พื้นที่ที่สาม” (third space) ที่ปรับเปลี่ยนความคิดระหว่างการกินอาหารในพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ มีการนำอาหารไปผูกโยงกับสังคม หน้าที่ใน “บ้าน” ของผู้หญิงและการเติบโตของชนชั้นล่างที่มีค่าจำตัว เมื่อพิจารณามากขึ้นในยุคหลังอุตสาหกรรม เราจะเห็นว่าการปรากฏขึ้นของ “อาหารพื้นเมือง” (ethnic food) “อาหารต่างประเทศ” (foreign food) และอาหารที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรม (fusion food) ทำให้เราต้องตระหนักถึงการเคลื่อนไหวย้ายถิ่นระดับโลกมากขึ้น

แม้ว่าอาหารจะเป็นที่แพร่หลายและมีบทบาททางสังคมแต่ไม่ค่อยมีนักวิชาการศึกษาอย่างเอาใจจริงเอาจัง ยกเว้นสาขามานุษยวิทยาที่ศึกษาอาหารในแง่มุมวิชาการ ในบทความ “No Longer Half-Baked: Food Studies and women's History” ของ Mary A. Proicda จึงสรุปในช่วงท้ายของบทความว่าการศึกษาประวัติศาสตร์อาหารเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาชีวิตประจำวันในสังคมมนุษย์ เป็นการทบทวนส่วนที่เคยคิดว่าไม่สำคัญในชีวิต ในบริบทประวัติศาสตร์ที่มีศูนย์กลางการคำถามกับอำนาจการเมือง เศรษฐกิจและความเป็นสมัยใหม่¹⁵ ในบทความดังกล่าว Warren Belasco จึงเสนอให้มีวิชาว่าด้วย “อาหารศึกษา” (Food Studies) ซึ่งเป็นวิชาที่นักประวัติศาสตร์ลึงเลที่จะผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยนักประวัติศาสตร์ด้านอาหาร มีข้อถกเถียงว่านักประวัติศาสตร์ผู้หญิงควรศึกษาด้านประวัติศาสตร์อาหารและบทบาทของผู้หญิงในฐานะกลไกหลักในการปรุงและผลิตอาหาร(ในบางสังคม) รวมทั้ง

¹⁵ Mary A. Proicda, “No Longer Half-Baked: Food Studies and women's History,” *Journal of Women's History* 16 (2004) : 197-204.

ทัศนคติต่อการแบ่งสันปันส่วน และบริโภคอาหารในวัฒนธรรมต่างๆ ทั้งยังมีประเด็นด้านเพศสภาพที่เข้ามาเกี่ยวพันด้วย แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาที่มากพอ

Belasco กล่าวว่าอาหารและการผลิต ปปรุง และบริโภค ในบ้านเรือนแบ่งแยกหน้าที่ระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย แบ่งพื้นที่ของแต่ละเพศชัดเจน เป็นเหตุให้ภาระของผู้หญิงในการจัดหา ปปรุง ถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของการกดขี่ผู้หญิงเป็นทาสในเรือน อาจด้วยเหตุนี้ นักประวัติศาสตร์ผู้หญิงจึงยังลังเลที่จะเขียนเรื่องอาหาร เพราะเกรงว่าจะพาตัวเองไปพัวพันกับการกักขังผู้หญิงเป็นทาสในเรือนครัวมากยิ่งขึ้น ทั้งยังเสี่ยงต่อการถูกมองว่า “เป็นผู้หญิง” หรือ “แม่ครัว” ที่สนใจประวัติศาสตร์มากกว่าเป็นนักวิชาการที่สนใจศึกษาอาหาร

ทั้งที่ Sara Mills พยายามชี้ข้อกังวลเพื่อให้ นักวิชาการด้วยกันตระหนัก เพราะเมื่อเธอศึกษากิจกรรมของผู้หญิงก็พบว่ากิจกรรมต่างๆ ที่เธอต้องรับผิดชอบตามที่สังคมกำหนดเช่น กิจกรรมที่เกี่ยวกับการผลิต เตรียม ปปรุง และบริโภคอาหารกลับถูกวางทรรรมที่มีอำนาจแปะฉลากว่าเป็นเรื่องไม่สำคัญ¹⁶ ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงกับอาหารจึงไม่ใช่แค่ความเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ของผู้หญิงกับอาหาร การทำอาหาร และครัวเท่านั้น แต่การศึกษาดังกล่าวสามารถผลักดันให้เป็นประเด็นทั่วไปได้อย่างสำคัญ โดยไม่ต้องจำกัดอยู่กับประเด็น “ความชายขอบ” ของความรู้ และ Mills ยืนยันอย่างหนักแน่นว่าประวัติศาสตร์ผู้หญิงและอาหารเป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ของกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่มักไม่มีคนสนใจศึกษา เพราะคิดว่าเป็นเรื่องที่ทราบกันดีอยู่แล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่นักประวัติศาสตร์ผู้หญิงหยิบยกประเด็นนี้มาตั้งคำถามใหม่ เพื่อศึกษาประเด็นความสัมพันธ์และบทบาทหญิงชายที่ไม่เคยถูกตั้งคำถามถึงความ เป็นสากลของบทบาทดังกล่าว

เช่น ในหนังสือรวมบทความเรื่อง *Food nations: Selling Taste in Consumer Societies*. นักมานุษยวิทยาอย่าง Sidney Mintz ได้ตั้งคำถามสำคัญ 5 ประเด็นคือ (1) บทบาทของอาหารที่มีความสำคัญยิ่งยวดต่อชีวิตอย่างต่อเนื่องและอาหารกับชีวิตประจำวัน (2) วิธีการเข้าถึงอาหารของมนุษย์ที่มีทั้งอนุรักษ์นิยมกับฝ่ายที่เปิดรับความเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่ (3) บทบาทของรัฐบาลประชาธิปไตย อาหารกับประเด็นการปกป้องความปลอดภัยของพลเมืองกับ

¹⁶ Sara Mills, *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*, (New York: Routledge, 1991), p.32, quoted in Mary A. Proicda, “No Longer Half-Baked: Food Studies and women's History” *Journal of Women's History* 16 (2004) : 197-204.

ด้านที่เปิดกว้าง กล่าวคืออาหารที่ประชาชนบริโภคนั้นนอกจากจะต้องปลอดภัยประชาชนก็มีสิทธิเลือกบริโภคในบริบทต่างๆ ได้เองด้วย (4) ประเด็นด้านเพศสถานะ และ (5) จริยธรรมกับอาหาร ปัญหาพื้นฐานเหล่านี้กำลังได้รับคำตอบจากนักประวัติศาสตร์และนักวิชาการโดยการศึกษาและตั้งคำถามกับการเมือง เศรษฐศาสตร์ เพศสภาพ และพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ ในการศึกษาอาหารแบบสหวิทยาการ โดยการตั้งคำถามผ่านอาหารในมิติชีวิตประจำวันที่ไม่ใช่ “ปัญหา” กับลัทธิชาตินิยม ภาวะสมัยใหม่ เศรษฐศาสตร์ และความทรงจำทางประวัติศาสตร์

นอกจาก “Food nations” ที่รวบรวมบทความอาหารเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ทั้งอัตลักษณ์ชาติ การเมือง ชาติพันธุ์ ธุรกิจ ชนชั้นแล้ว ยังได้ตั้งคำถามเรื่องอาหารกับเพศสภาพด้วย ในการศึกษาเรื่อง “A Bite off Mama’s Plate: Mothers’ and Daughters’ Connections through Food” ของ Miriam Meyers ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงคือแม่และลูกสาวผ่านอาหารเพื่อทักท้วงและกลับตั้งคำถามกับความสัมพันธ์ของผู้หญิงผ่านอาหารที่ทำให้เกิดความ “ผิดปกติ” ทั้งทางกายและจิตที่ส่งผลให้ร่างกายอ้วนไป ผอมไป หรือก่อโรคเกี่ยวกับอาหารเช่น บูลิเมีย อนาเล็กเซีย เป็นต้น การศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นความสำคัญของอาหารในการสร้างความผูกพันระหว่างผู้หญิงที่เป็นแม่และลูก ทำให้พื้นที่ของครัวนั้นเป็นที่แสดงความผูกพันของครอบครัว แม่ที่ต้องดูแลเรื่องอาหารทั้งในและนอกร้าน ความแตกต่างระหว่างการกินอาหารที่ร้านและที่บ้าน ทั้งสะท้อนว่าในสังคมอเมริกายังมองหาอาหารที่แม่ทำให้ในบ้านและบทบาทของผู้หญิงในการเป็นผู้หุงหาอาหารในบ้าน เมื่อใดที่ศึกษาสังคมผ่าน “อาหาร” ก็จะช่วยทลายกรอบวิชาการที่ตายตัว และเปิดพื้นที่ให้เห็นความสัมพันธ์ของคนจำนวนหนึ่ง แต่งานชิ้นเดียวกันนี้ก็มิใช่จุดอ่อนที่ไม่มีการพูดถึงประเด็นชนชั้น เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และศาสนาในกลุ่มผู้หญิงที่ศึกษาอย่างเพียงพอ และโยนหาอดีตมากเกินไป

บทความเรื่อง “living and cooking” ใน *Practice of Everyday Life* ของ Michel de Certeau เสนอว่า เมื่อผู้หญิงไม่สามารถอธิบายตนเองด้วยภาษาเขียน ก็สามารถใช้ภาษาท่าทาง สืบทอดการทำอาหารของตนเองได้ โดยผ่านพิธีกรรม และการทำครัว แทนที่จะใช้การเขียนและตัวหนังสือ การทำครัวแบบพื้นบ้านจึงเป็นความรู้ชายขอบ อยู่นอกการกำหนดของวาทกรรมหลัก¹⁷

(2) กลุ่มย่อยที่สอง งานศึกษาอาหารที่มีความพันท์กับความเป็นหญิง/ชายในเอเชีย

ในงาน *Under Construction: The Gendering of Modernity, Class and Consumption in the Republic of Korea* ของ Laurel Kendall ได้ศึกษาบทบาททางสัญชญาณของ

¹⁷ Ibid. p. 14.

อาหาร (food's symbolic) ผ่านการเปลี่ยนแปลงทัศนคติว่าด้วยความเป็นหญิง/ชายในสังคมที่เปลี่ยนไปสู่ความสมัยใหม่ของประเทศเกาหลีในบริบทของประวัติศาสตร์สมัยใหม่ เพื่ออธิบายประเทศเกาหลีที่พัฒนาไปสู่ความเป็นสมัยใหม่และประเทศอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้แล้วบทบาททางสัญลักษณ์ของอาหารของประเทศเกาหลีก็จะเข้ากับแนวคิดความเป็นชาย/หญิงในบริบทของตะวันตกอย่างยุโรปและอเมริกาได้ หนังสือเล่มนี้ได้เสนอมุมมองใหม่แก่นักประวัติศาสตร์ผู้หญิงที่น่าสนใจ คือ (1) การศึกษาแบบสหวิทยาการทำให้ “ลบ” ภาพลวงตาว่าอาหารกับผู้หญิงเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ซับซ้อน และจำกัดอยู่แค่ผู้หญิง (2) การศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของผู้หญิงกับการเลือกบริโภคอาหาร การปรุงอาหารในฐานะ agency ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาทางเศรษฐกิจและความเป็นสมัยใหม่ของสังคม การตลาด การซื้อ และการบริโภคอาหารเป็นกิจกรรมที่มีการกำหนดเพศให้แก่ผู้บริโภค แต่อาหารนั้นไม่มีเพศ เพราะได้รับการติดฉลากตามการประกอบสร้างทางสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง เศรษฐกิจเป็นกลไกสำคัญในการสร้างเพศให้แก่อาหาร ประเด็นนี้ไม่ได้จำกัดเฉพาะผู้หญิงและไม่ควรมองว่าเป็นการกดขี่ของระบอบปีตาธิปไตยต่อผู้หญิงอย่างเดียว เพราะผู้ชายเองก็อาจเป็นทาสยาบำรุงกำลังทางเพศได้เช่นกัน ดังนั้นทัศนคติของอาหารกับความเป็นชายหรือความเป็นหญิง มิเพียงเกี่ยวข้องกับอาหารและการกินอาหารเป็นปกติวิสัยเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวกับยุคสมัยใหม่ การดำเนินธุรกิจ และเศรษฐกิจด้วย และ (3) สำคัญยิ่งคือ คนสร้างความหมายให้อาหารและอาหารนั้นก็ได้สร้างอัตลักษณ์ของคนด้วย คำถามคือแล้วคนในกลุ่ม ชนชั้นต่างๆ ได้มองตัวเองผ่านอาหารอย่างไร

ตัวอย่างหนึ่ง ผู้หญิงมีการต่อสู้ ต้อรอง หรือต่อต้านกับโครงสร้างอำนาจสังคม (agency) และอำนาจทางเศรษฐกิจในฐานะเป็นคนซื้ออาหารเข้าบ้าน การซื้อสินค้าหรืออาหารในซูเปอร์มาร์เก็ตจึงเป็นผลผลิตของยุคสมัยใหม่แทนที่จะซื้ออาหารจากร้านชำหรือแผงผัก (ซึ่งแม้จะถูกบอกว่าเป็นการรักษาความแน่นแฟ้นของชุมชนผู้หญิง ตามที่ผู้หญิงมักถูกคาดหวังในการรักษา “ชุมชน” และอัตลักษณ์ไว้ก็ตาม) เธออาจจะไม่ได้ของดี ของถูก ในทางกลับกันอาจจะถูกเจ้าของร้านชักจูงให้ซื้อของตามใจเจ้าของร้านมากกว่าตัวเอง บางคนโดนทวงหนี้หรือติดหนี้กับเจ้าของร้านก็จะไปไม่อยากไปร้านนั้นอีก ดังนั้น การที่ผู้หญิงไปซื้อของที่ซูเปอร์มาร์เก็ตสามารถเลือกสินค้าหรืออาหารได้โดยไม่ต้องกังวลเรื่องอัตลักษณ์ จึงเป็นทางเลือกใหม่ในการใช้ชีวิตของเธอ เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องตั้งคำถามต่อการปรุง ประกอบอาหารในฐานะศิลปะหรืองานฝีมือที่เคยเชื่อว่าเป็นเสน่ห์ของผู้หญิงกับการประกอบอาหารที่ได้รับอิทธิพลของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ด้วยเหตุผลว่าการบริโภคอาหารคือโลกของความทรงจำ และอาหารที่เราเลือกกินนั้นมีความหมาย

ที่เชื่อมต่อระหว่างโลกภายนอกกับตัวเรา เราไม่ได้กินอาหารอย่างเดียว แต่เรากินความหมาย และสัญญาของอาหารเข้าไปด้วย

นอกจากนั้น ในงาน Kendall ช้างต้น มีการกล่าวถึง ผู้หญิงเกาหลีที่แต่งงานแล้วที่เรียกกันว่า “Missy “ เธอจะนิยมแต่งตัวและแสดงตัวว่าตัวเองเหมือนเด็กสาวอายุน้อย ที่ยังโสด ซึ่งพฤติกรรมการกินอาหารของพวกเธอถือว่าคุณ “ผิดปกติ” เพราะการกินของเธอนั้นจะพยายามทำทุกทางเพื่อควบคุมร่างกายให้สามารถใส่กระโปรงสั้นกับรองเท้าบูทยาวให้ได้อยู่ตลอดเวลา มากกว่านั้นในบริบทของประเทศเกาหลี บทบาทในครัวของผู้หญิงเมื่อประเทศเปลี่ยนแปลงสู่ยุคอุตสาหกรรม แม้ว่าอาหารที่แม่ทำจะเต็มไปด้วยความรัก ความอบอุ่น แต่หน้าที่ในบ้านเรือนก็เป็นสิ่งกีดขวางอิสระของผู้หญิงชราในบ้าน ฉะนั้น “อาหาร” จึงเป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นความขัดแย้งและการปะทะกันของวาทกรรมที่ใช้ในการทำความเข้าใจผู้หญิงกับอาหารไปพร้อมกัน

(3) กลุ่มย่อยที่สาม งานศึกษาอาหารที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นหญิงและความเป็นชายของสังคมไทย

กล่าวเฉพาะในแวดวงวิชาการของไทย การเสาะแสวงหาความรู้ที่ทำให้เห็นวิถีชีวิตของผู้หญิงในสังคมไทย โดยเฉพาะพื้นที่ที่ไม่เคยถูกให้คุณค่าเลย คือ “ครัวเรือน” ที่เน้นไปที่กิจกรรมการประกอบอาหาร ให้อาหารเป็นพื้นที่ของการศึกษาควบคู่ไปกับชีวิตของผู้หญิงนั้นเอาเข้าจริงก็มีไม่มากนัก เพราะงานศึกษาเกี่ยวกับอาหารส่วนใหญ่จะแบ่งออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ คือ (1) ตำราอาหารและคู่มือประกอบอาหาร (2) ตำราและผลงานวิจัยทางด้านโภชนาการ (3) คู่มือนักชิม หนังสือรวบรวมรายละเอียดเกี่ยวกับร้านอาหาร หนังสือแนวนี้ผลิตขึ้นมาเพื่อเป็นคู่มือให้นักกินทั้งหลาย และเป็นที่ยินยอมของนักอ่านอย่างมาก และ (4) การศึกษาอาหารตามมุมมองทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มีแนวคิดพื้นฐานว่า อาหารสามารถสะท้อนความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนจนสภาพสังคมได้¹⁸ อันเป็นจุดสำคัญให้ภาวีวรรณ นรพัลลภศึกษาเรื่อง “วัฒนธรรมอาหารของคนไทย: กรณีศึกษาระบบอาหารของชุมชนท่าพระจันทร์” ซึ่งเป็นชุมชนชายอาหารใจกลางเมือง เพื่อใช้เป็นภาพจำลองระบบอาหารของชุมชนเมืองแห่งอื่นๆ จะสามารถทำให้เข้าใจวัฒนธรรมการกินหรือวัฒนธรรมในชีวิตประจำวันของคนไทยโดยทั่วไปได้

¹⁸ ภาวีวรรณ นรพัลลภ, “วัฒนธรรมอาหารของคนไทย: ศึกษากรณีระบบอาหารของชุมชนท่าพระจันทร์,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), น. 1-36.

การศึกษาของภาววิวรรณ นอกจากจะค้นพบระบบอาหารที่ครอบคลุมระบบผู้ผลิตและระบบผู้บริโภคที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ยังมีอิทธิพลต่อการผลิตอาหารในร้านอาหาร หาบเร่แผงลอย และการเลือกซื้อของผู้บริโภคแล้ว ยังพบว่าสภาพแวดล้อมบริบททางสังคมก็มีส่วนกำหนดระบบอาหารด้วย เช่น เส้นทางการคมนาคมที่เปลี่ยนแปลงเนื่องจากการสร้างสะพานพระปิ่นเกล้าในพ.ศ. 2516 ทำให้ผู้คนที่ผ่านมาข้ามเรือและเป็นลูกค้ากลุ่มหลักเปลี่ยนการสัญจรทางเรือเป็นทางรถสะดวกกว่า หรือการย้ายนักศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปเรียนที่รังสิตก็ตาม ทำให้ลูกค้าลดลงอย่างมีนัยยะสำคัญ ด้านของผู้ผลิตอาหารเอง การที่ร้านอาหารส่งเสริมให้ลูกหลานเรียนหนังสือสูงๆ จึงทำให้ไม่มีใครดำเนินกิจการต่อ แต่หันไปทำงานอื่นๆ ซึ่งประกอบอาชีพในระบบแทน

นอกเหนือจากนั้น ภาววิวรรณ พยายามพิสูจน์ข้อสันนิษฐานที่ว่าผู้ขายอาหารไทยมักจะเป็นผู้หญิง ขณะที่อาหารจีนผู้ชายต้องเป็นผู้ขาย ตามแนวคิดการประกอบอาชีพ งานศึกษานี้ก็ไม่ได้ข้อสรุปชัดเจน กล่าวคือแต่เดิมคนจีนจะมองว่าการขายอาหารเป็นธุรกิจของครอบครัว การที่ถ่ายทอดวิชาความรู้เกี่ยวกับอาหารให้แก่ลูกชายก็เพื่อเป็นผู้รับภาระในการหาเลี้ยงของครอบครัว แต่ถ้าไม่มีลูกชายหรือลูกชายไปประกอบอาชีพอื่น ลูกสาวก็จะเป็นผู้ดำเนินธุรกิจของครอบครัวต่อไป และเท่าที่พบร้านอาหารของคนจีนในรุ่นพ่อแม่ คนปุงจะเป็นผู้ชายจริง แต่ต่อมาในรุ่นลูกจะเป็นหญิงหรือชายก็ได้ และปัจจุบันพบว่ามีลูกสาวของชาวจีนหลายร้านประกอบร้านอาหารต่อจากพ่อแม่ ส่วนร้านของคนไทย ตามปกติจะมีผู้หญิงเป็นแรงงานของร้าน แต่ตอนหลังปรากฏว่าเจ้าของร้านเริ่มหาเด็กผู้ชายซึ่งเป็นลูกหลานมาช่วยงานในร้าน และสอนปุงอาหารด้วย ดังนั้นเจ้าของร้านอาหารไทยที่เป็นคนไทย แทบทั้งหมดจะเป็นผู้หญิง ส่วนสามีประกอบอาชีพอื่น ถ้าเป็นพวกhaberแผงลอย ถ้าภรรยาขายอาหารบางที่สามีก็ทำงานอาชีพรับจ้างหรือเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย¹⁹

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมผ่านอาหารและพยายามเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของอาหารในชีวิตประจำวันที่สำคัญขึ้นหนึ่งคือ บทความเรื่อง “ การ ‘ครอบครัว’ , ‘ไฟ’ : จากตะวันตกสู่ตะวันออก”²⁰ ของธเนศ วงศ์ยานนาวา แสดงให้เห็นอิทธิพลตารากับข้าวและการจัดการ

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 89-90.

²⁰ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “ การ ‘ครอบครัว’ , ‘ไฟ’ : จากตะวันตกสู่ตะวันออก,” ใน จักรวาลวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2549), น. 239-272. (บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิธิ เอียวศรีวงศ์)

ครัว ผ่านหนังสือ *The Book of Household Management* ของนางอิสซาเบลล่า บีตัน (Isabella Beeton) ซึ่งมียอดขายประสบความสำเร็จมากในประวัติศาสตร์การบริโภคหนังสือของอังกฤษในศตวรรษที่ 19 ทั้งมีคนนำมาลอกเลียนแบบจนถึงปัจจุบัน โดยธเนศชี้ให้เห็นว่าการพิมพ์ตำราอาหารเป็นการละทิ้งวัฒนธรรมการปรุงอาหารแบบในอดีตที่ต้องพึ่งพาวัฒนธรรมการบอกเล่าด้วยวาจาหรือจะเป็นในลักษณะครูพักลักจำก็ตาม ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการอ่าน การเขียน สำหรับธเนศแล้วถือว่าการสร้างมาตรฐานที่ตายตัว และนี่คือการสร้างมาตรฐานให้กับสถานะสมัยใหม่และกลไกสำคัญของรัฐประชาชาติ เพราะมาตรฐานจะช่วยในการกำหนดอัตลักษณ์ว่าอะไรคือสิ่งที่ถูกต้อง อะไรคือของแท้ อิทธิพลตำราอาหารดังกล่าวแพร่หลายทั่วโลก และเข้ามาในประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ตำราแม่ครัวหัวป่าก์ โดยท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ เมื่อปี 2451 ก็ใช้งานของนางบีตันเป็นต้นแบบ แต่ความแตกต่างของ “ผู้หญิง” สองคนก็คือ นางบีตันถูกโจมตีจากนักทำอาหารมีชื่อว่าทำลายอาหารอังกฤษ จากความตายตัวของการทำอาหาร ที่ผู้ปรุงดูจากตำราโดยไม่สามารถปรุงได้ตามอำเภอใจ ขณะที่ท่านผู้หญิงเปลี่ยนได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้พิทักษ์ “อาหารไทย” ทั้งที่ สูตรอาหารจำนวนมากรับเอาวัฒนธรรมการกินแบบอื่นๆ ทั้งจีน อินเดีย ตะวันตกเข้ามาผสมผสานกัน

มากกว่านั้น ธเนศชี้ให้เห็นมากขึ้นว่า เมื่อตำราอาหารเข้าสู่วัฒนธรรมการเขียนได้แฝงฝังเรื่องสำนึกของลำดับชั้นทางอำนาจไว้ด้วย เพราะในตำราแม่ครัวหัวป่าก์ จะแบ่งประเภทอาหารเป็นอาหารพิธีกรรมและงานบุญ อาหารสำหรับมนุษย์ เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระสงฆ์ และชนชั้นระดับเจ้านายเท่านั้น คนธรรมดาคงทำตามอย่างตำราดังกล่าวหรือมีโอกาสได้กินนั้นยาก กอปรกับการเล่าเรื่องความเป็นอยู่ของบ้านเมืองสมัยนั้น ที่มาของอาหาร ทำให้สถานะของตำราแม่ครัวหัวป่าก์กลายเป็นประวัติศาสตร์มากกว่าที่จะเป็นส่วนสำคัญสำหรับชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตามสถานะของอาหารที่ถูกจัดลำดับชั้นไว้ก็กลายเป็นสิ่งไม่มีความหมาย เพราะสำนึกของความเท่าเทียมกันในระบอบเสรีประชาธิปไตย และการแพร่หลายของอาหารที่เกิดขึ้นจากประสิทธิภาพการผลิตของสังคมนั่นเอง

งานชิ้นนี้ได้วิเคราะห์ “ตำราอาหารแม่ครัวหัวป่าก์” ว่าเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้น นายกับบ่าว เพราะสูตรอาหารที่ปรากฏอยู่ในตำรากับข้าวไม่ใช่เพียงกลไกในการสร้างมาตรฐานของความอร่อยให้คงที่เท่านั้น แต่ยังคงควบคุมคนในครัว เพราะการถ่ายทอดด้วยตัวอักษรนี้ก็ด้วยความหวังว่าจะทำให้อาหารไม่เปลี่ยนแปลงหรือมีการบิดเบือนรสชาติให้น้อยที่สุด ซึ่งรสชาติที่เวลานี้ยอมไม่ไหวรสชาติของผู้ปรุงแต่เป็นรสชาติของผู้กิน

ตำราอาหารจึงเป็นการสร้างความเป็นตัวของตัวเองในด้านรสนิยมไปพร้อมๆ กับการสร้างมาตรฐานให้เกิดขึ้นภายในครัวเรือน

อาหารยังเป็นเครื่องมือในการควบคุม “สงคราม” หรือความขัดแย้งในครอบครัวด้วย งานของธเนศ ชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากเรื่องการกินของเด็กๆ ภายในครอบครัว รวมทั้งของผู้ใหญ่ด้วย พ่อแม่จะต้องหาวิธีทางในการชักชวนหรือบังคับเด็กๆ ให้กินอาหารที่พ่อแม่เห็นว่าดี จึงเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ต้องการควบคุมเด็กผ่านการกิน ขณะที่เด็กเองก็จะรู้วิธีต่อรองอำนาจของพ่อแม่ ดังนั้น การปฏิเสธการกินอาหารของเด็กๆ โดยฝีมือของแม่นั้นเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อต้านอำนาจของพ่อแม่ ถ้าแม่ไม่สามารถทำให้เด็กกินได้ก็จะกลายเป็น “แม่ที่ใช้ไม่ได้” นับเป็นการทำลายภาพลักษณ์แม่ในอุดมคติ ที่สำคัญ สำนักเรื่องการกินของคนยังเปลี่ยนไปตามสภาพเศรษฐกิจและอุดมการณ์ของสังคม ครอบครัวที่มีการศึกษาอยู่ในเมือง ปัญหาการกินอาหารอย่างหนึ่งหลังช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม คือปัญหาสุขภาพอนามัยอาหาร อาหารและขนมที่ขายตามท้องถนนล้วนถูกจัดเป็นอาหารที่ไม่ถูกต้องตามหลักอนามัย ความสะอาดของอาหารจึงเป็นมาตรฐานในการควบคุมการบริโภคอีกทางหนึ่งภายใต้ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม

ยังมีบทความเรื่อง “ครัว: พื้นที่การผลิตวัฒนธรรมแห่งชีวิตประจำวัน” ของสมสุข หินวิมาน แม้จะไม่ได้ถ่ายทอดประสบการณ์การทำอาหารของ “ผู้หญิง” คนหนึ่งในชีวิตประจำวันก็ตาม แต่การศึกษานี้มีเป้าหมายที่จะถอดรหัสของ “ครัว” ว่ามีความหมายทางสังคมในชีวิตประจำวันของเราอย่างไร ก็สามารถที่จะ “ดูสังคมแล้วเห็นครัว” พร้อมๆ กับที่ “ดูครัวแล้วเห็นร่องรอยทางสังคม” เนื่องจากครัวเป็นพื้นที่ของชีวิตประจำวัน ถึงแม้กิจกรรมงานครัวดูจะซ้ำๆ ซากๆ แต่ครัวก็มีการสืบทอดอย่างต่อเนื่องเป็นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นทุกวัน เป็นแหล่งบ่มเพาะอารมณ์ของมนุษย์ เป็นส่วนเสี้ยวที่ก่อให้เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ หรือแม้แต่ขัดแย้งท้าทายกฎระเบียบบางอย่างทางสังคม “ครัว” อาจจะเป็นพื้นที่ที่สังคมกำหนดให้เป็นของเพศหญิง แต่อำนาจของผู้หญิงก็ต้องมีการต่อสู้ ต่อรอง หรือต่อต้านกับโครงสร้างอำนาจที่กว้างออกไปท้ายที่สุด เมื่อวัฒนธรรมครัวได้เริ่มเผชิญกับวัฒนธรรมสื่อที่รุกเข้ามาจากโลกภายนอก โดยเฉพาะโทรทัศน์ “ครัว” ได้กลายเป็นพื้นที่การต่อสู้ขนาดย่อมๆ ที่ผู้หญิงต้องปรับตัวและปรับกลยุทธ์เพื่อสืบสานองค์ความรู้ของพวกเธอต่อไป²¹

²¹ สมสุข หินวิมาน, “ครัว: พื้นที่การผลิตวัฒนธรรมแห่งชีวิตประจำวัน,” น. 172-173.

ดังนั้น ในงาน “มอง” ผู้หญิงผ่านอาหาร ผ่าน “มุมมองสตรีนิยม” ของฐิตินบ โกมลนิมิ และชาตรี ศิริวิทย์ จึงเป็นความพยายามส่วนหนึ่งในการรวบรวมรวมงานเขียนประวัติศาสตร์อาหารผ่านชีวิตประจำวันของผู้หญิง เช่น ในบทความเรื่อง “ ‘แม่’ คำข้าวแกง: ชีวิตและเศรษฐกิจข้างถนน” พูดถึงชีวิตประจำวันของผู้หญิงคนหนึ่งที่เป็นแม่ค้าข้าวแกงข้างถนนในชุมชนวัดราชาธิวาส ชุมชนเมืองแห่งหนึ่งหนึ่งเป็นการฉายภาพให้เห็นว่า การทำอาหารในชีวิตประจำวันด้านที่ซ้ำซากนั้นกลับกลายเป็นพื้นที่และเครื่องมือในการเชื่อมโยงและรักษาชุมชน ทั้งยังเป็นพื้นที่การถ่ายทอดเคล็ดลับสูตรอาหารประจำบ้านที่เป็นความรู้จากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง และการค้าขายอาหารของเธอนั้นก็ไม่ได้เป็นการขังกรอบให้ผู้หญิงต้องสัมพันธ์กับอาหารในลักษณะการกำกับหรือการอยู่ภายใต้วาทกรรมของสังคม ด้านตรงข้ามกลับเห็นการพลิกแพลงสร้างสรรค์ในการดำรงอยู่ทางเศรษฐกิจของผู้หญิงที่ปรับเปลี่ยนไปตามเศรษฐกิจรัฐชาติและอุตสาหกรรมอาหาร²² รวมทั้งได้ต่อภาพประวัติศาสตร์ครอบครัวเข้ากับประวัติศาสตร์ชาติในยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วย จุดเด่นของการศึกษานี้ คือการเปิดพื้นที่ให้เรื่องของคนเล็กคนน้อยมีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และความจริงของสังคมขึ้นมาอีกทางหนึ่ง โดยผู้เขียนระบุว่า เป้าหมายของการสร้างความรู้มิใช่การพยายามมองหาความจริงอีกชุดมายืนยันความรู้เดิม หากแต่เป็นการพยายามทำให้ความรู้และความจริงที่ถูกกดทับหรือเบียดขับออกไป ได้มีพื้นที่ของตนในสังคม

บทความเรื่อง “ ‘แม่’ คำ ‘ข้าวแกง’ เล่า” เป็นบทความต่อเนื่องจากบทความข้างต้นที่ใช้อาหารเป็นพื้นที่ความทรงจำ และ “เรื่องเล่า” ของแม่ค้าเป็นบันทึกประสบการณ์ชีวิตประจำวันที่ถูกบอกเล่าผ่านกันมาจากคนรุ่นเก่าก่อน แม่ค้าผู้นี้เริ่มต้นปูเรื่องให้เรารู้จักชุมชนวัดราชาธิวาส เพื่อบอกการมีตัวตนของผู้หญิงและคนเล็กคนน้อยจำนวนหนึ่งที่ไม่เคยมีโอกาสดูถูกบันทึกบันทึกในประวัติศาสตร์สังคมใดๆ ขณะเดียวกันได้วิพากษ์ความรู้หลักผ่าน “อาหาร” ซึ่งเปรียบเหมือนสะพานเชื่อมประสบการณ์ของคนรุ่นเก่าให้ดำรงอยู่ในสังคมสมัยใหม่ ในเรื่องเล่านี้จึงมี “แกงข้าวมะระขึ้นกยัดไส้หมูสับ” “หมูเหลือก” “แกงเขียวหวานไก่” “ข้าวมันส้มตำ” ฯลฯ เป็นเสมือนพื้นที่ความทรงจำ (site of memory) และเห็นชัดว่า “รสชาติ” ของอาหารที่คุ้นลิ้นตามที่เกิดที่สังคมสร้างขึ้น มาไม่ว่าวันวานรสชาติเป็นอย่างไร รสชาตินั้นยังถูกส่งผ่านจากคนรุ่นแล้วรุ่นเล่าผ่านมือของผู้หญิง ย่อมนิยมได้ว่า “รสชาติอาหาร” คือการจารึกประวัติศาสตร์อีกรูปแบบหนึ่งโดยผู้หญิงที่ต่าง

²² ฐิตินบ โกมลนิมิ, “ ‘แม่’ คำข้าวแกง: ชีวิตเศรษฐกิจข้างถนน,” ใน มองผู้หญิงกับอาหาร ผ่านมุมมองสตรีนิยม , รวบรวมโดยกลุ่มสตรีศึกษาอิสระ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: [ม.ป.พ.], 2545) น. 25-34. (อัดสำเนา)

จากการบันทึกอดีตของนักประวัติศาสตร์กรแหหลักที่เล่าเรื่องของผู้มีอำนาจผ่านการเขียน และในการเล่าเรื่องแต่ละตอนนั้นมีการบอกสูตรอาหารประจำครอบครัวเปิดเรื่องเพื่อเชื่อมโยง “อาหาร” กับ “ความทรงจำในอดีต” ทำให้ช่วยทลายกรอบวิชาการที่ตายตัว และเปิดพื้นที่ให้เห็นความสัมพันธ์ของคนจำนวนหนึ่งไปพร้อมกัน ทั้งนี้ ในระหว่างการเก็บเกี่ยวอดีตเพื่อบันทึกเรื่องเล่าของครอบครัวนั้น “อดีต” ได้เชื่อมระหว่างผู้เขียนกับซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ให้เกิดสำนึกร่วม “คนอื่นที่อยู่ภายใน” ไปกับ “ผู้เล่า” ด้วย พลันที่เสียงเล่าของแม่จบลงมันได้สร้างความแน่นแฟ้นของครอบครัวมากขึ้นด้วย

สำหรับเรื่อง “ ‘อาหาร’ การปรุงอำนาจของผู้หญิง” นั้น ผู้เขียนพยายามชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมการประกอบอาหารประจำวันและครัวเป็นพื้นที่ทรงอำนาจของผู้หญิง เพราะในครอบครัวนั้น แม่ของเธอถูกทำให้เป็นภาพตัวแทนของผู้หญิงจำนวนมากที่ใช้อาหารเป็นเหมือนนาฬิกาชีวิตที่คอยกระตุ้นบอกเวลาที่ร่างกายต้องกายอาหาร สิ่งจำเป็นในชีวิตของเรา ที่ซับซ้อนกว่านั้น แม่เป็นเหมือนผู้ฝึกวินัยให้ลูกกินข้าวตรงมือ ตรงเวลา และรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่ของตนจากการแบ่งหน้าที่ในการกินข้าวแต่ละมื้อ ซึ่งซึมฝังในตัวลูกอย่างไม่รู้ตัว ส่วนครัวนั้น ไม่ได้มีความสำคัญและมีความหมายแค่สถานที่หุงหาอาหารให้สมาชิกในครอบครัวจัดความหิวเท่านั้น แต่ครัวมีบทบาทเป็นพื้นฐานของสถาบันครอบครัว เป็นเครื่องแสดงออกซึ่งฐานะและความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย และส่งอิทธิพลต่อความเป็นไปโดยรวมของสังคม รวมทั้งการที่ผู้หญิงต้องทำวัตุดุติบให้ลูกเพื่อเป็นอาหารนั้น ผู้หญิงได้ใช้พื้นที่ส่วนนี้เองแปรธรรมชาติสร้างเป็นวัฒนธรรมและความรู้ขึ้นมาและกลายเป็นสัญลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น²³

ในบทความชิ้นเดียวกันนี้ ผู้เขียนยังกล่าวถึง “อาหาร” การสร้างความหมายและภาษาในกิจกรรมของผู้หญิง โดยอธิบายกระบวนการ “ปรุงอาหาร” ที่คนทั่วไปมักมองในแนวระนาบอาจคิดว่าเป็นกระบวนการที่เริ่มต้นจากการเลือกซื้อวัตดุติบ ปรุงอาหาร และสิ้นสุดที่การเก็บล้างภาชนะ แต่หากพิจารณากระบวนการในแนวตั้งจะพบว่าเราจะได้อาหารออกมาสักหนึ่งอย่าง ต้องผ่านกระบวนการมากมายตั้งแต่ การ “ไซลิก” “สับ” “ตำ” “หั่น” “โรย” ฯลฯ เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าในชีวิตประจำวัน มิใช่ว่าอยู่ๆ อาหารจะกลายเป็นผลสำเร็จขึ้นมาได้โดยตัวมันเอง ย่อมต้องตระหนักว่าการกระทำนั้นสำคัญที่การฝึกหัดและการเตรียมตัว (organize body) ซึ่งเป็นทักษะเฉพาะตัวของผู้ปรุง ขณะเดียวกันประเด็นนี้ได้กลับไปวิพากษ์กระบวนการทำให้เป็นมาตรฐานของตำรับตำราอาหารที่มีขายในท้องตลาด ว่าขั้นตอนการปรุงที่เขียนมีลักษณะรวบรัดมโนภาพและ

²³ จูตินบ โกมลนินิ, “ ‘อาหาร’ การปรุงอำนาจของผู้หญิง,” น. 25-34.

ความคิดให้เป็นหนึ่งเดียว (conceptualize) จนขาดมิติของความหลากหลาย เพราะการเขียนไม่สามารถ conceptualize การ performance การปรุงอาหารของผู้หญิงได้ทั้งหมดที่นับว่าเป็นภาษาของผู้หญิงโดยเฉพาะ

อีกบทความหนึ่งของฐิตินบเรื่อง “ตลาดสด : พื้นที่ความสัมพันธ์ของผู้หญิงผ่านอาหาร”²⁴ คือ การเข้าไปเรียนรู้ “กระบวนการ” ของผู้หญิง-แม่ค้า ว่ามีวิธีการในการคัดเลือก ดูแลบริหารจัดการ ตกแต่ง และบริการสินค้าหรือวัตถุดิบอย่างไรในการจำหน่ายให้ผู้บริโภค ดูแลความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงชาย ขณะที่ผู้หญิงค้าขายมีชีวิตประจำวันอยู่ในตลาดสด ผู้ชายมีบทบาทอย่างไรบ้าง ทั้งหมดนี้ก็เพื่อดู “เครือข่ายชีวิต” ของผู้หญิงผ่านอาหารว่าสามารถมัดร้อยกันกลายเป็น “ชุมชนอาหาร” และดำรงอยู่เพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนได้อย่างไร โดยเข้าไปศึกษา “ชีวิตประจำวัน” “ประสบการณ์” และถ่ายทอดผ่าน “เรื่องเล่า” ของแม่ค้าในตลาดสด เทเวศร์จำนวนหนึ่งด้วยมุมมองสตรีนิยม พบว่า เมื่อเรากลับมาตั้งคำถามกับกิจกรรมในชีวิตประจำวันและประสบการณ์ที่ผ่านมามาว่าทำไมในวันหนึ่งๆ แม่ค้าต้องทำอะไรบ้าง ปรากฏว่ากิจกรรมเหล่านั้นได้ย้อนไปวิพากษ์สังคม กระบวนการพัฒนามีอิทธิพลทำให้แม่ค้าในตลาดสดกลายเป็น “คนชายขอบ” ของระบบเศรษฐกิจรัฐชาติอย่างไร อีกทั้ง “เครือข่ายชีวิต” หลังแผงค้าที่มีอาหารเป็นสื่อกลางความสัมพันธ์ เช่น เด็กเก็บขยะ เด็กส่งของ เด็กเดินโผย เด็กเหล่านี้เรียนหนังสือน้อยไม่สามารถหาอาชีพได้ด้วยใบปริญญา การค้าระดับรากหญ้าอย่างตลาดสดต่างหากที่พยุงเด็กเหล่านี้ไว้ หากเครือข่ายอาหารเหล่านี้ล้มลงย่อมทำให้เครือข่ายชีวิตของคนจำนวนมากแตก ทลายลงเป็นลูกโซ่เช่นเดียวกัน สตรีศึกษาจึงเข้ามาเปิดพื้นที่ให้ “เสียง” เหล่านี้เป็นที่ได้ยิน ควบคู่กับการวิพากษ์สังคม และสะท้อนให้เห็นว่ามีอิทธิพลจากสิ่งใดที่กดทับ “เสียง” ของคนเหล่านี้ไว้

ส่วนบทความเรื่อง “เพศสถานะกับครัว” ของชาติวี ลีศิริวิทย์ เป็นการพิจารณาสถานะของการทำครัวในโครงสร้างของปีตาธิปไตย ว่าการทำครัวสัมพันธ์กับเพศสถานะ (gender) โดยอาศัยการวิเคราะห์แบบสัญศาสตร์ พบว่าหากพิจารณากรณีผู้หญิงที่ประกอบอาหารในบ้าน

²⁴ ฐิตินบ โกมลนินิ, “ตลาดสด: พื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับอาหาร,” บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการเวทีภาคกลาง “พลังทางสังคมไทยในทศวรรษหน้า: ทางเลือกกับความจริง” จัดโดยคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเครือข่ายสังคมวิทยาภาคกลาง ร่วมกับคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติสาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, วันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2546, น. 1-30. (อ้างสำเนา)

ระนาบของการสื่อความในระดับประโยชน์ใช้สอยคือ การปรุงอาหารเป็นการทำให้สมาชิกในครอบครัวอิมมอร้อย ขณะที่ความหมายในการสื่อความระดับวัฒนธรรมคือเรื่องของเส้นปลายจวก เป็นคุณสมบัติของแม่ศรีเรือน เป็นความรักของแม่ และภรรยาที่มีต่อครอบครัว ซึ่งเป็นชุดรหัสทางวัฒนธรรมที่เข้ามาสวมทับเกาะกุมอีกชั้นหนึ่ง ขณะที่กรณีผู้ชายกับการทำอาหารในบ้านมีความหมายในระดับประโยชน์ใช้สอยไม่แตกต่างกัน นั่นคือทำให้คนอิมมอร้อยเหมือนกัน แต่เมื่อพิจารณาการปรุงอาหารที่ผูกโยงเข้ากับ “ความเป็นชาย” แล้วการที่ผู้ชายไปประกอบภารกิจ “นอก” บ้านนี้เป็นเรื่องของอาชีพ นัยยะของอาชีพนี้คือรายได้ ดังนั้น การทำงาน “ใน” บ้านของผู้หญิงไม่สร้างรายได้จึงไม่นับว่าเป็นอาชีพ ชุดของรหัสทางวัฒนธรรมดังกล่าวจึงเข้ามาสวมทับระนาบของการสื่อความระดับวัฒนธรรมที่หมายถึงความเชี่ยวชาญ ความเป็นมืออาชีพ คุณสมบัติของผู้นำในการหาเลี้ยงครอบครัว จะพบว่ากิจกรรมประเภทเดียวกัน แต่กระทำในพื้นที่ที่ต่างกัน ต่างเพศ สถานะกัน ก็ให้ผลประโยชน์และสื่อความหมายไม่เหมือนกันและไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ เพศชายกลับมีเกียรติภูมิทางสังคมสูงกว่าเพศหญิง นั่นคือ ผู้ชายต้องมีความเป็นเลิศในทุกๆ เรื่องเมื่อเกี่ยวข้องกับสาธารณะ สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงลำดับสูงต่ำทางเพศ (sexual hierarchy) ในวัฒนธรรม

นอกเหนือจากการศึกษาข้างต้น ยังมีงานที่พยายามที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับอาหารคืองานของอูรูซยา ผู้พัฒนา ศึกษาเรื่อง “อาหาร: ความเข้าใจในเพศสภาพ ชนชั้น และอำนาจ” แต่ก็เป็นการศึกษาวิจัยทัศนคติของผู้หญิงและผู้ชายต่อการทำอาหาร ซึ่งเป็นการศึกษาในมิติเวลา 2 มิติคือมิติประวัติศาสตร์โดยภาพรวมอย่างกว้างมาก และมิติเวลาในปัจจุบัน โดยผลการศึกษาพบว่า อาหารมีความเกี่ยวข้องกับสังคมในทุกมิติและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมในแต่ละสมัย และพบว่าผู้หญิงบางคนที่เป็นกลุ่มศึกษามองว่าการทำอาหารเป็น “ธรรมชาติ” ของผู้หญิง จุดอ่อนของการศึกษานี้คือขาดการวิพากษ์ว่า “ธรรมชาติ” ที่กล่าวอ้างถึงนั้น เป็นอำนาจที่นำจากวาทกรรมใดที่ทำให้ยังครอบงำวิธีคิดนี้อย่างเหนียวแน่น

วิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยนี้ใช้ “เรื่องเล่าของผู้หญิง” เป็นวิธีการศึกษาและเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากขึ้น จึงเลือกใช้การเขียนแบบอัตชาติพันธุ์วรรณนา (autoethnography) ในฐานะเครื่องมือการถ่ายทอดเรื่องเล่าของผู้หญิงที่มีต่อ “วัฒนธรรมการกินอาหารถุง” อันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นผู้หญิง

“เรื่องเล่า” ในฐานะวิธีการศึกษาเป็นเครื่องมือการวิจัยเพื่อปลดปล่อยผู้หญิงจากการ “ครอบงำ” ด้านวิธีวิทยาของการสร้างความรู้ ที่นักสตรีศึกษามักใช้เป็นเป้าหมายในการพลิกประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงให้กลายเป็นองค์ความรู้ โดย “ผู้รู้” ตามมุมมองสตรีนิยม คือผู้ที่มีได้แยกตัวออกจากสิ่งที่ศึกษา รวมถึงผู้ถูกศึกษา ทว่าหมายถึงผู้ที่ร่วมอยู่ในกระบวนการแสวงหาความรู้²⁵ อันได้แก่ตัวผู้ศึกษาวิจัยกับผู้ถูกศึกษา หรือผู้ให้ข้อมูล ที่ต่างเป็น “ผู้รู้” และมีความสำคัญในการร่วมผลิตองค์ความรู้ แง่นี้แล้ว ผู้ศึกษา (คือ “ฉัน”) และผู้ถูกศึกษา (คือ “แม่-คำข้าวแกง”/ “นางพนิดา”) จึงมีอาจแยกจากกันได้ อันเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งของแนวคิดแบบสตรีนิยมที่พยายามวิพากษ์มุมมองแบบปฏิฐานนิยมที่ยึดถือกันเป็นส่วนใหญ่ในวงวิชาการ โดยมีได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควรต่อการสะท้อนมิติประสบการณ์ของตัวผู้ศึกษาในงานที่ศึกษา อันหมายถึงการมองข้ามภาวะอัตวิสัยของตัวผู้ศึกษาในกระบวนการศึกษาด้วย วิธีการศึกษาดังกล่าวทำให้งานที่ศึกษานั้นขาดมิติด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษากับผู้ถูกศึกษา รวมทั้งประเด็นที่ศึกษาในการสร้างองค์ความรู้แบบดั้งเดิมนั้น “เน้นกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการศึกษา โดยผู้ศึกษาจะเป็นผู้วิเคราะห์ตีความหมาย ให้คำจำกัดความ จำแนกประเภทสิ่งที่ศึกษา การเน้นสิ่งที่ศึกษาเป็นหลัก ก่อให้เกิดภาพลวงที่ว่าความรู้เป็นศาสตร์บริสุทธิ์ ปราศจากอคติของผู้ทำการศึกษา และอยู่นอกเหนือความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดๆ”²⁶

การศึกษานี้ ยังใช้ “เรื่องเล่าของผู้หญิง” ต่อสู้กับการครอบงำของโครงสร้างทางสังคมที่เรียกร่อง “เส้นที่ปลายจวัก” ตีกรอบสร้างวิถีคิดให้ผู้หญิงต้อง “รู้สึกผิด” กับการไม่ทำอาหาร ขาดคุณสมบัติที่พึงประสงค์ของ “ความเป็นแม่ศรีเรือน” ด้วย

กล่าวลงรายละเอียดมากขึ้น “เรื่องเล่า” ที่สอดคล้องกับการศึกษานี้ คือ เรื่องเล่าในลักษณะเรื่องเล่าชีวิต (life narrative) อันหมายถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิต (life experience) การที่ผู้เล่านำประสบการณ์ของตนเองมาเล่านั้น ทำให้ผู้เล่ามีอำนาจในการต่อรอง (authority) เนื่องจากความเชื่อที่ว่า การเล่าเรื่องของตนเองที่เป็นเรื่องจริง (truth) ไม่มีใครรู้ดีไป

²⁵ Liz Stanley, “Introduction: On Academic Borders, Territories, Tribes and Knowledges,” In *Knowing Feminisms*, Edited by Liz Stanley. 1st ed. (Great Britain: Redwood Books, 1997), pp.1-17 .

²⁶ ชุติมา ประภาศวุฒิสาร, “การเสนอภาพพจน์ของผู้หญิงขายบริการ โดยนักวิชาการตะวันตก: กรณีศึกษาจากพัฒนาพงษ์,” ใน *ผู้หญิงกับความรู้ 1 (ภาค 2)* , บรรณาธิการโดย สนิทธี สิทธิรักษ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น. 151-158.

กว่าผู้เล่า เรื่องเล่ายังเป็นสิ่งที่อยู่ในชีวิตประจำวัน (everyday Life) ที่เราใช้ได้ทุกวัน (everyday practice) นอกจากนี้ การเล่าเรื่องยังทำให้ผู้เล่าอยู่ในฐานะองค์ประธาน (Subjective) ที่ไม่สามารถแยกอารมณ์ ความรู้สึก ทัศนคติออกจากสิ่งที่เล่า ซึ่งเป็นเสน่ห์อย่างยิ่งในงานทางด้านสตรีศึกษา

มากกว่านั้น เรื่องเล่ายังเป็นมากกว่ากระจกส่องเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตธรรมดาสามัญ หากแต่มันถูกประกอบสร้างจากมิติของเวลา ภูมิศาสตร์ การเมือง วัฒนธรรม และสังคม ซึ่งก่อให้เกิดรูปแบบของการเล่าเรื่องที่แตกต่างกันออกไป เรื่องเล่าจึงทำหน้าที่ที่ตอบโต้และเปิดเผยให้เห็นถึงกลไกการทำงานของระบบโครงสร้างสังคมที่ครอบงำปัจเจกอยู่ ดังนั้น เรื่องราวต่างๆ ของชีวิตทำให้ นักสังคมศาสตร์เห็นมุมมองของปัจเจก และสังคมภายใน ซึ่งผู้เล่าแสดงชีวิตของพวกเขาเอง²⁷ ดังที่ Robert Atkinson ได้กล่าวใน “Contexts and Use of Life Stories” ว่าเรื่องเล่าประวัติศาสตร์บอกเล่า หรือการศึกษาประวัติชีวิตนั้น ความสำคัญอยู่ที่ความพยายามทำความเข้าใจตำแหน่งของผู้อื่นในชีวิต หรือการอธิบายตัวเองที่สัมพันธ์กับคนอื่น เพื่อให้เสียงเหล่านั้นเป็นที่ได้ยิน เพื่อให้ผู้เล่าได้พูดเพื่อตัวเองและพูดเกี่ยวกับตัวเองก่อน เขาเชื่อว่าหากเราต้องการรู้จักประสบการณ์และทัศนะของปัจเจกบุคคล ย่อมไม่มีหนทางใดดีไปกว่าการฟังเจ้าของเสียงนั้น ดังนั้น ในการเล่าเรื่องจึงควรจะเล่าจากถ้อยคำของเจ้าของเรื่องเอง แง่นี้แล้ว ในการเล่าเรื่องนั้น ผู้เล่าจึงเป็นผู้ตีความคนแรก ผ่านการสร้างความจริงส่วนตัว และเรื่องที่เล่า ส่วนผู้วิจัยก็เข้าไปเรียนรู้จากสิ่งที่ต้องการ

Atkinson ได้นิยามการศึกษาประวัติชีวิตหรือเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตว่า เป็นเรื่องที่บุคคลเลือกที่จะเล่าเกี่ยวกับชีวิตของเขาหรือเธอ เป็นการบอกเล่าที่สมบูรณ์และซื่อสัตย์เท่าที่จะทำได้ การบอกเล่านั้นขึ้นอยู่กับความทรงจำและสิ่งที่ผู้เล่าต้องการจะให้ผู้อื่นรู้ โดยมักจะเป็นการสัมภาษณ์ที่มีการชี้แนะโดยคนอื่น (ในที่นี้คือผู้วิจัยเพื่อให้เป็นไปตามกรอบของการศึกษา) ในระยะเวลาสามารถครอบคลุมได้ตั้งแต่เกิดจนถึงปัจจุบันหรือก่อนหน้า และอาจจะไปพ้นจากนั้นโดยสิ่งที่เล่า นั้น มักรวมเอาเหตุการณ์สำคัญ ประสบการณ์ และความรู้สึกในช่วงชีวิตร้อยเรียงเข้าด้วยกัน เพื่อให้ผู้เล่าจะได้มีอำนาจที่จะบอกว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สังคม

²⁷Personal Narratives Group, 1989, p. 9 quoted in “Engendering Violent Men,” In *Oral History of Military Masculinity*, Edited by Lee H. Bowker. (London: Sage Publications, 1998.) , p. 198.

ส่วนรูปแบบในการเสนอประวัติชีวิตนั้นอาจทำได้ในหลายทาง แต่โดยหลักการก็คือเป็นการบอกเล่าให้คนอื่นทราบว่าเราเป็นใครและตัวเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับอะไร ผ่านสิ่งที่เราทำในชีวิตประจำวันและในทุกชั้นของชีวิตอย่างไร มีการแบ่งปันตัวตนของเรากับคนที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นความโดดเดี่ยว สังคม หรือการเล่นละครในวัยเด็ก พิธีกรรมช่วงเปลี่ยนผ่านของวัยรุ่น การแต่งงาน หรือการเลี้ยงอำลาเกษียณอายุ เป็นต้น ดังนั้นแล้ว ความทรงจำ ประสบการณ์ และคุณค่าร่วมเหล่านั้นมีชีวิตรื้อฟื้นมาอีกครั้งผ่านการบอกเล่าคนอื่นเกี่ยวกับตัวเอง หรือเป็นการนำสิ่งเหล่านั้นเก็บไว้ในรูปแบบที่ยืนนานกว่าตัวเราเอง

ในการสัมภาษณ์ประวัติชีวิต ผู้ถูกสัมภาษณ์เป็นผู้บอกเล่าเรื่องราว เป็นผู้เล่าเรื่อง ในขณะที่ผู้สัมภาษณ์เป็นไกด์ หรือผู้กำกับ ดังนั้น ในกระบวนการนี้จึงเท่ากับว่าทั้งสองเป็นผู้ร่วมกันกระทำ ประพันธ์ และสร้างเรื่องให้ผู้เล่ามีความพอใจ อย่างไรก็ตาม ควรตระหนักว่าในกระบวนการนี้ผู้วิจัยก็ไม่สามารถควบคุมเรื่องราวที่เล่าออกมาได้จริงๆ และอาจไม่ราบรื่นดังหวังเสมอไป

สำหรับอำนาจของเรื่องเล่า นั้น ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช²⁸ ให้ความสำคัญกับ “เรื่องเล่า” ที่มีการจัดลำดับเพื่อสื่อความหมายเป็นสิ่งที่มีความหมาย “อำนาจ” เพราะเรื่องเล่าได้สร้างภาพลวงตาให้เรา รู้สึกว่าชีวิตนั้นมีที่มาและที่ไปของมันทุกอย่าง มีความหมายและอธิบายได้ พูดให้ถึงที่สุดก็คือเรื่องเล่าตอบสนองความต้องการส่วนลึกของเราที่ต้องการจะเข้าใจ อธิบาย และมีอำนาจเหนือชีวิต ส่วนความจริงของเรื่องเล่าที่ได้ตัดสินที่ “ความจริง” ของเรื่อง หากตัดสินกันที่ความคาดหวังและรหัสทางวัฒนธรรมของผู้ฟังด้วย²⁸

สิ่งที่ชี้ชวนให้ตั้งข้อสังเกตร่วมกันคือ “เรื่องเล่า” แม้จะดูเหมือนเป็นการย้อนกลับไปหาอดีต แต่ความสำคัญของเรื่องเล่ากลับอยู่ที่ปัจจุบัน หรือกล่าวอีกนัยยะหนึ่งเป็น “อดีตที่มีชีวิต” (living past) เป็นอดีตที่มีความสำคัญต่อปัจจุบัน เราจะเล่าเรื่องก็ต่อเมื่อเรามีความจำเป็นที่จะต้องเล่า การเล่าเรื่องล้วนมีจุดมุ่งหมาย ดังนั้น เรื่องเล่าจึงมีความสำคัญตรงผลที่เกิดขึ้นจากการเล่าเรื่อง ด้วยเหตุนี้การเล่าเรื่องจึงไม่ได้มีความสำคัญที่ความถูกต้อง สมจริงของข้อมูล สิ่งสำคัญคือ การเล่าเรื่องเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ทางวาทกรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะการเล่า

²⁸ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. “อำนาจของเรื่องเล่า” ใน *เชิงอรรถวัฒนธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา 2546), น.3-9.

เรื่องเป็นการเล่าจากมุมมองของคนๆ หนึ่ง ซึ่งเป็นการอ้างสิทธิในเรื่องๆ หนึ่ง ซึ่งนำมาสู่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ²⁹

อย่างไรก็ดี Catherine Kohler Riessman ได้เสนอแผนภาพที่ช่วยทำความเข้าใจเรื่องเล่าว่ามีภาพตัวแทน(representation) อย่างน้อย 5 ระดับในกระบวนการวิจัย³⁰ อันประกอบด้วย

(1) การเข้าร่วมสนใจฟังประสบการณ์ (attending to experience) ด้วยการให้ความสนใจสนใจปรากฏการณ์นั้นเต็มไปด้วยความหมาย มีการคัดเลือกในสิ่งที่สังเกตเห็น เป็นประสบการณ์ขั้นต้น มีการคัดสรรจากทั้งหมดที่ไม่ได้สะท้อนออกมา

(2) ขั้นตอนของการบอกเล่าประสบการณ์ (telling about experience) ในขั้นนี้ผู้เล่าได้เสนอเหตุการณ์นั้นอีกครั้งและมีการจัดลำดับแล้วในบางระดับให้แก่ผู้ฟังในบทสนทนา มีการบรรยายฉาก ตัวละคร พล็อตเรื่อง และนำเรื่องมาต่อกันใหม่ในทางที่มีการตีความเหตุการณ์นั้นชัดเจนขึ้น ทั้งนี้ ในการวาดภาพเหตุการณ์ขึ้นมาใหม่นั้นผู้เล่ามักมีการดึงทรัพยากรจากบริบททางวัฒนธรรม การพูดคุย และการฟังนั้น ทำให้เรา(ทั้งผู้เล่าและผู้ฟัง—ขยายความโดยผู้เขียน) สร้างเรื่องเล่าขึ้นมาด้วยกัน และในการบอกเล่าเรื่องราวเหล่านั้นย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีช่องว่างระหว่างประสบการณ์ที่ตัวผู้เล่าได้อยู่กับการสื่อสารเรื่องนั้นออกมา (in between space) “เรื่องเล่า” จึงมีการตีความและเกิดสิ่งที่เรียกว่า “ติดคุกภาษา” ตามคำของนิทเซ่ ความหมายยังเปลี่ยนไปในทางอื่นด้วยเพราะเรื่องเล่าได้ถูกสร้างขึ้นมาจากภาพตัวแทนระดับที่สอง ในกระบวนการที่มีปฏิสัมพันธ์กับเรื่องที่ถูกเล่าสู่เฉพาะกลุ่มคนอาจจะมียุทธวิธีที่แตกต่างกันไป

เรื่องเล่านั้นไม่ได้เป็นกลางแต่เกิดขึ้นในบทสนทนาเฉพาะ ในการบอกเล่าประสบการณ์นั้นก็ยังเป็นการสร้างตัวตนของผู้เล่าเช่นกัน ว่าอยากจะให้คนฟังรู้จักเราอย่างไร จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ “เรื่องเล่า” จะเป็นภาพตัวแทนของตัวตนของ “ผู้เล่า”

(3) การถอดความประสบการณ์ (transcribing experience) เป็นระดับที่ 3 ของภาพตัวแทนที่เกี่ยวกับประสบการณ์ในเรื่องเล่า ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับภาพตัวแทนในระดับก่อนหน้าที่มีความไม่สมบูรณ์ มีการดึงออกมาบางส่วน และมีการคัดสรร การถอดเทปก็เหมือนการถ่ายรูปที่

²⁹ Personal Narratives Group, 1989, p. 9 quoted in “Engendering Violent Men,” In *Oral History of Military Masculinity*, p. 198.

³⁰ Catherine Kohler Riessman, “Theoretical Contexts” In *Narrative Analysis*, (USA. : Sage Publications Inc. 1993), pp. 8-23.

ต้องมีการตีความตัดสินใจว่าจะถอดอย่างไร เหมือนการตัดสินใจที่มีการบอกเล่า และการฟังที่มีทฤษฎีกำกับ

(4) การวิเคราะห์ประสบการณ์ (analyzing experience) ภาพตัวแทนในระดับนี้เป็นการเข้าสู่การวิเคราะห์ตัวบทที่ถอดความออกมาแล้ว ในขั้นนี้ผู้สืบสวน (ผู้วิจัย) เปิดอ่านเรื่องราวจากบทถอดเทปตัดเล็มเรื่องราวในกระแสการพูดคุยให้ลงตัวกับข้อปก และพยายามสร้างความรับรู้และความตั้งใจในแบบละคร มีการตัดสินใจหลายอย่างเกี่ยวกับรูปแบบ การจัดลำดับรูปแบบการเสนอและดูว่าชีวิตที่แตกเป็นชิ้นๆ ในบทสัมภาษณ์นั้นจะนำมารวมกันไว้อย่างไร ในการตอบสนองต่อการทำงานในช่วงนี้ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีการผนวกรวมเอาเข้ามา และตัดออกไป ในท้ายที่สุด การวิเคราะห์ได้สร้างเรื่องใหญ่ขึ้นมา (meta-story) ว่าเกิดอะไรขึ้น ด้วยการบอกเล่าสิ่งที่เล่าในการสัมภาษณ์นั้นมันอย่างไร มีการตกแต่งต้นฉบับและจัดรูปร่างขึ้นใหม่ในสิ่งที่บอกเล่า มีการเปลี่ยนจนกลายเป็นเรื่องที่มีลักษณะ “ลูกผสม” ในขั้นนี้ระบบคุณค่า การเมือง และการยอมรับในเชิงทฤษฎีได้เข้ามามีบทบาทอีกครั้ง รูปแบบ การหยุด และเริ่มต้นของเรื่องเล่าปากเปล่าและประสบการณ์ส่วนบุคคล ได้ผ่านไปสู่อะไรบางอย่างที่แตกต่างร่วมกัน

(5) การอ่านประสบการณ์ (reading experience) ภาพตัวแทนในขั้นสุดท้ายนี้คือรายงานเมื่อเขียนเสร็จแล้วจะมีกลุ่มคนอ่านก่อนพิมพ์หรืองานที่เสร็จแล้วก็ตาม แต่ละคนจะพกพาประสบการณ์ของตนเข้ามาในการอ่าน และที่ผู้อ่านทุกคนมีก็คือการวิเคราะห์ภาพเสนอของตนเองจนถึงที่สุดแล้ว ไม่เป็นที่ชัดเจนว่าใครเป็นผู้ประพันธ์ตัวบทนั้นจริงๆ แม้ในตัวบทแบบตะวันตกจะมีชื่อผู้เขียน นามปากกาอยู่ ความหมายของตัว³¹บทนั้นมีความหมายต่อบางคนเสมอ ความจริงที่เราสร้างขึ้นมา เต็มไปด้วยความหมายต่อชุมชนเฉพาะที่ตีความ ในภาวการณ์ประวัติศาสตร์อันจำกัด

กล่าวโดยสรุปได้ว่าใน 5 ขั้นตอนที่เกี่ยวกับการทำความเข้าใจและนำเสนอประสบการณ์นั้นล้วนแล้วแต่มีการคิดสรร และเลือกเอามาใช้ ขั้นตอนที่เหล่านั้นเกี่ยวพันกับภาษาและการตีความตามทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลัง กับประสบการณ์ที่แต่ละคนพกพาเข้ามาเมื่อต้องสัมพันธ์กับเรื่องเล่า ไม่ว่าจะในระดับการฟัง การถอดความ การวิเคราะห์ตีความ ตลอดจนถึงการอ่านงานในท้ายที่สุดเมื่อเรื่องนั้นได้รับการตีพิมพ์

³¹ Robert Atkinson, "Contexts and Use of Life Stories", In The Life Story Interview, (USA. : Sage Publications Inc.,1998), pp.1-10.

จะเห็นได้ว่าเรื่องเล่าและประวัติชีวิตนั้นเกี่ยวข้องกับตัวตนของผู้เล่า และการเลือกสรรในหลายขั้นตอน ทั้งยังเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับภาษาตั้งแต่เริ่มต้นจากผู้เล่ามาสู่ผู้วิจัย จึงต้องมีความตระหนักในการทำงานว่าในปลายทางของสิ่งที่เป็นผลสำเร็จออกมานั้นย่อมผ่านการคัดสรรออกมาในระดับหนึ่งที่มีความคิดเบื้องหลัง หรือทฤษฎีในการกำกับการทำงานอันจะจัดแจงเรื่องราวที่ออกมาให้เป็นไปในทางใดทางหนึ่งเสมอ เช่นเดียวกัน “เรื่องเล่า” ของ “แม่-ค้าข้าวแกง” ที่เกี่ยวกับกระบวนการผลิต ปู และจำหน่ายข้าวแกงนั้น มักจะเชื่อมโยงถึงคนเล็กคนน้อยจำนวนมาก ที่พยายามต่อสู้ภายใต้โครงสร้างสังคมเดียวกัน เรื่องของแม่จึงเป็นเรื่องส่วนตัวในนิยามของสตรีศึกษาที่พร้อมจะปฏิบัติการทางการเมือง โดยเปิดให้เห็นอคติของผู้คนและศาสตร์ต่างๆ อย่างตรงไปตรงมา

ในส่วนของ การเขียนแบบอัตชาติพันธุ์วรรณา (autoethnography) ในฐานะเครื่องมือการถ่ายทอดเรื่องเล่าของผู้หญิงนั้น เป็นรูปแบบการเขียนที่ก่อให้เกิดผลในการนำเสนอ กล่าวคือให้แนวทางแก่ “ฉัน” ในการนำตัวเองให้ร่วมอยู่ในงานวิจัย ดังที่ แมนด้า เซสซารา (Manda Cesara) นามสมมติของนักมานุษยวิทยาสตรีที่เขียนไว้ในบทนำของหนังสือ *Reflection of a woman anthropologist: No hindind place* “การค้นคว้าวิจัยนั้นไม่ควรจะเป็นเพียงการ ‘วิจัยเขา’ แต่ควรเป็น ‘การวิจัยเรา’ ด้วย”

การศึกษาหรือการเขียนด้วยแนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณา (autoethnography) เป็นแนวทางหนึ่งของการเขียนและการวิจัยแนวอัตชีวประวัติที่แสดงจิตสำนึกหลายระดับ และเชื่อมโยงเรื่องของบุคคลไปยังวัฒนธรรม นักอัตชาติพันธุ์วรรณามักมองไปข้างหน้าและย้อนไปข้างหลังโดยใช้กรอบเชิงชาติพันธุ์วรรณาที่กว้างขวาง กล่าวคือผู้วิจัยจะมองไปข้างนอกเพื่อศึกษามุมมองทางสังคมและวัฒนธรรมต่อประสบการณ์ของตนเอง และมองย้อนกลับเข้ามาในตัวเองเพื่อเปิดตัวตนที่เปราะบางของตนเอง เพื่อศึกษาการผลักดันหรือความเป็นไปได้ที่ตัวตนจะได้รับการผลักดันเนื่องจากกรยอมรับหรือการขัดขืน การตีความทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ เมื่อทำการศึกษาแบบมอง

ย้อนไปข้างหลัง มองไปข้างหน้า และมองทั้งด้านนอกและด้านใน ความแตกต่างระหว่างความเป็นส่วนตัวและวัฒนธรรมก็จะเริ่มไม่ชัดเจน จนบางครั้งไม่สามารถแยกแยะความแตกต่างระหว่างกันได้³²

การเขียนเชิงอัตชาติพันธุ์วรรณามักใช้บุรุษที่หนึ่ง และงานเขียนด้านนี้ก็มีรูปแบบหลากหลาย ทั้งเรื่องสั้น บทกวี นิยาย บทความประกอบภาพ การเขียนแบบกระจัดกระจายและการเขียนแบบแบ่งระดับ (fragmented and layered writing) และความเรียงแบบสังคมวิทยา งานเขียนดังกล่าวอาจประกอบด้วย การกระทำที่เป็นรูปธรรม บทสนทนา อารมณ์ มิติทางจิตวิญญาณ และจิตสำนึก ที่ปรากฏในรูปการถกทอระหว่างความสัมพันธ์และสถาบันที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางประวัติศาสตร์ โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งงานลักษณะนี้สามารถเปิดเผยให้เห็นปัจจัยเหล่านั้นโดยผ่านการกระทำ ความรู้สึก ความคิด และภาษา³³

หากพิจารณาคำว่า autoethnography จะเห็นได้ว่าประกอบขึ้นด้วยคำสองคำ ได้แก่ “auto” และ “ethnography” คำว่า ethnography นั้น มีความหมายในทางที่กล่าวแบบให้เข้าใจโดยง่ายว่าเป็นการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม อันหมายถึงการสังเกตการณ์ตัวผู้ให้ข้อมูล ผู้ร่วมวิจัยในงานศึกษาวิจัย และเมื่อรวมกับคำว่า auto ซึ่งหมายถึงอัตตะ จึงมีความหมายเชื่อมโยงถึงมิติการสังเกตการณ์ “ตัวผู้สังเกตการณ์” ด้วย³⁴ ในฐานะที่ฉันเป็นผู้มุ่งศึกษาประสบการณ์ของนางพนิดา ในฐานะแม่ค้าข้าวแกงที่เชื่อมโยงกับ “พื้นที่ของอาหาร” อันเป็นพื้นที่ที่ฉันมีประสบการณ์ชีวิตร่วมอยู่ด้วยเช่นกัน ความสำคัญในการศึกษานี้จึงมิได้จำกัดเฉพาะการสังเกต “นางพนิดา” ผู้ให้ข้อมูล ทว่ายังรวมถึงการสังเกต “ตัวฉัน” เองซึ่งเป็นผู้ศึกษาวิจัย อันเป็นไปตามแนวทางที่ Light Arden Ford และ Robbin D. Creabtree กล่าวไว้ว่า

³²Ellis Corolyn and Bochner,. Auther P. “Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity: Research as Subject,.” In *Handbook of Qualitative Research*, Edited by N. Denzin and Y. Lincoln, (USA.: Sage: Thousand Oaks, CA, 2000) pp. 733--768.

³³ Ibid.

³⁴จตุพร บุญหลง, “ชีวิตติดเบอร์: ตัวตนและเพศวิถีของเกย์ ‘คิง’ ในเซานา M,” (วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), น. 1-36.

ในงานศึกษา autoethnography เราได้เรียนรู้การสร้างมุมมองแบบ ethnographic แก่ตัวเราเอง ขณะเดียวกัน ก็แลเห็นบริบทที่กว้างขวางขึ้น ซึ่งประสบการณ์นั้นขยายตัว ตลอดช่วงการไตร่ตรองอย่างเป็นระบบ เราจะสำรวจตัวเองทั้งในฐานะผู้เขียนและผู้เฝ้าสังเกตการณ์ในเรื่องราวที่ถ่ายทอดนี้ และเราจะทบทวนเกี่ยวกับตัวตน ที่อาจมีมากกว่าหนึ่งตัวตน และอัตลักษณ์ต่างๆ ที่มีส่วนสัมพันธ์กัน³⁵

จากความข้างต้น พิจารณาได้ว่าอัตชาติพันธุ์วรรณามีสาระสำคัญด้านการให้ความหมาย (meaning) ไม่ใช่ข้อเท็จจริง (fact) และการสร้างความหมายกระทำผ่านกระบวนการที่เรียกว่าการย้อนทบทวน (reflexivity) นอกจากนี้ตัวตนของผู้ศึกษามีได้แยกออกจากสิ่งที่ศึกษา ผู้ศึกษาสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และสังเกตการณ์เกี่ยวกับผู้สังเกตการณ์ นั้นหมายถึงว่า ผู้ศึกษาจำเป็นต้องสังเกตตัวเองในกระบวนการศึกษาด้วย ในลักษณะการย้อนทบทวนเกี่ยวกับตัวตนของผู้สังเกตการณ์เอง ซึ่งอาจจะมีมากกว่าหนึ่งตัวตน เพื่อกลับไปพิจารณาตัวตนของผู้ให้ข้อมูลอย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น สาระดังกล่าวมีนัยยะที่บ่งบอกถึงการให้ความสำคัญต่อการเชื่อมโยงบริบทเรื่องราวส่วนตัวกับเรื่องในเชิงการเมือง และเรื่องในพื้นที่ส่วนตัวกับพื้นที่สาธารณะ

เมื่อพิจารณาในบริบทของเรื่องเล่า อัตชาติพันธุ์วรรณาก็มีความหมายในเชิงการผสมผสานเรื่องเล่า อันได้แก่ เรื่องเล่าเกี่ยวกับ “ฉัน” – ตัวผู้ศึกษา (ในบริบทของ auto) กับเรื่องเล่าเกี่ยวกับ “นางพนิดา” – ตัวผู้ให้ข้อมูล (ในบริบทของคำว่า ethnography) ในมิติที่เป็นดังกระจกเงาสะท้อนกันและกัน อันเป็นการพิเคราะห์ผู้อื่นจากจุดยืนทางมุมมองของเรา และพิเคราะห์ตัวเราจากมุมมองการรับรู้ที่ได้มาจากผู้อื่น โดยในการศึกษาเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตและอัตชีวประวัติ นั้น สิ่งที่เราควรพิจารณาอยู่ที่การเชื่อมโยงระหว่างประสบการณ์ทางข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย วัฒนธรรมอื่นๆ ความคิดอื่นๆ ทางอัตชีวประวัติ และท้ายที่สุดคือตัวบทซึ่งถ่ายทอดด้วยตัวอักษร

สิ่งย้ำความสำคัญในการนำเสนอตัวบทงานวิจัยเกี่ยวกับอัตชีวประวัติหรืองานในลักษณะนี้คือการไม่ถืออภิสิทธิ์ทางอำนาจของผู้วิจัย ในฐานะผู้เขียนตัวบท ไม่ละเลยมิติในการสังเกตวิเคราะห์ตัวตนของตนเองในกระบวนการแสวงหาความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ การนำเสนอข้อมูลด้วยแนวทางแบบอัตชาติพันธุ์วรรณามีความสำคัญต่อมิติการสังเกตการณ์ตัวผู้สังเกตการณ์ด้วย ในลักษณะการย้อนทบทวนเกี่ยวกับตัวตนของผู้สังเกตการณ์เอง ซึ่งอาจมีมากกว่าหนึ่งตัวตน เพื่อกลับไปพิจารณาตัวตนของผู้ให้ข้อมูลอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ย่อมส่งผลให้การ

³⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 31.

ทำการศึกษาวิจัยนี้เป็นไปในลักษณะการร่วมมือกันทำงาน (collaboration) อันหมายถึงว่าต่างฝ่ายต่างมีความสำคัญเฉพาะตัวและมีบทบาทร่วมกันในการสรรสร้างงานการศึกษาวิจัยให้สัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมาย โดยมี “ตัวฉัน” ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการและเชื่อมโยงความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องของขณะที่ผู้ให้ข้อมูลก็มีไม่เพียงผู้มอบข้อมูลของตนเองแก่ฉันเท่านั้น แต่ยังมีส่วนร่วมในการพิจารณา รวมทั้งออกความเห็นเกี่ยวกับข้อมูลของตนเอง เมื่อปรากฏออกมาเป็นตัวบทแล้วด้วย อย่างไรก็ตามก็ตาม สภาพความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ระหว่างตัวผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษา แม้ในบริบทที่มีการร่วมมือกันก็ตาม

ดังนั้น ด้วยแนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณา ความรู้ รวมถึงวิธีการแสวงหาความรู้ และผู้ร่วมในกระบวนการแสวงหาความรู้ มิได้แยกออกจากกัน การกำหนดสถานะของผู้ศึกษากับผู้ให้ข้อมูลหรือโดยนัยหนึ่งคือผู้ถูกศึกษา จึงควรเป็นไปในลักษณะที่เหลื่อมล้ำกันน้อยที่สุด ดังเช่นที่กล่าวย้าไว้ตลอดเวลา และผู้ศึกษาต้องย้อนกลับมาสำรวจตัวเองอย่างลึกซึ้งด้วย เพื่อสะท้อนอดีตทั้งหลายอันจะนำไปสู่การสืบหามุมมองซึ่งเปิดหนทางต่อการสำรวจ และวิเคราะห์ความรู้นั้นในมิติที่ล้ำลึก

งั้นแล้ว กระบวนการสร้างความหมายให้แก่ประสบการณ์ของ “ผู้เล่าเรื่อง” โดยการอ่านวิเคราะห์ คัดสรร และประดิษฐ์ออกมาเป็นเรื่องเล่าผ่านการนำเสนอด้วยการเขียนแบบอัตชาติพันธุ์วรรณา จึงถือเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมประเภทหนึ่ง ซึ่งกระบวนการนี้เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจ และเป็นเรื่องการต่อรองระหว่างสังคมกับปัจเจก ดังที่บทความชื่อ “Feminist Politicization: A Comment” ในหนังสือชื่อ *Talking Back* ของเบล ฮุกส์ (bell hook) อธิบายว่า ความเป็นส่วนตัว (personal) นำไปสู่ความเป็นการเมืองนั้น ไม่ใช่การทำให้ความเป็นส่วนตัวเท่ากับความเป็นการเมือง (politic) แต่เป็นการให้ความหมายแก่ตัวตนในฐานะที่มีความสำคัญอันดับแรกของการเป็นพื้นที่ที่จะนำไปสู่กระบวนการปลุกจิตสำนึกทางการเมืองผ่านกระบวนการเชื่อมโยงตัวตนกับทางสังคมและวัฒนธรรม และการตระหนักถึงความเป็นจริงที่เป็นส่วนรวม (corrective reality) ด้วย³⁶ กล่าวคือ “การเมืองของความเป็นส่วนตัว” (the personal is political) เริ่มต้นขึ้นนับตั้งแต่ผู้หญิงสามารถ “บอกเล่าเรื่องราว” ของพวกเธอแก่ผู้อื่น เพื่อให้คุณค่าแก่ประสบการณ์ของพวกเธอในฐานะผู้หญิงให้สังคมได้ตระหนักและรับรู้ว่ามีตัวตน และเป็นผู้สร้างความรู้ทางสังคมอีกชุดหนึ่งขึ้นมา

³⁶ ทวีลักษณ์ พลราชม, “งานเขียนของผู้หญิงโลกที่สามกับการตั้งคำถามญาณวิทยาสตรีนิยม,” น. 80.

ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. ได้ประวัติศาสตร์ผู้หญิงกับอาหารในสังคมไทย หลังจากการปรากฏตัวขึ้นของ “ข้าวแกง” “อาหารถุงปรุงสำเร็จ” มีความสัมพันธ์ต่อความเป็นหญิงและชายอย่างไร
2. ให้แนวทางเปิด “พื้นที่” ประสบการณ์การต่อสู้ของผู้หญิงสามัญธรรมดาที่ต่อสู้แบบ “แม่-ค้าข้าวแกง” อีกจำนวนมากที่ไม่เคยถูกบันทึกว่าเป็นองค์ความรู้ เคยถูกกดทับหรือกีดกันเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบความรู้ของสังคมอย่างเสมอภาค เพราะประสบการณ์ของผู้หญิงคือรากฐานความรู้ของผู้หญิง และความรู้เช่นนี้จะเปลี่ยนชีวิตของผู้หญิงได้ เหตุเพราะมันคือจุดเริ่มต้นที่จะทำให้เกิดการตั้งคำถามใหม่ๆ ที่ไม่เพียงเกี่ยวข้องกับชีวิตผู้หญิง หากแต่เกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้ชายด้วย และคนในสังคมด้วย

สำนักหอสมุด